Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 38 (10023) | 1976 чылдың февраль 15, воскресенье | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 2 көп.

ШАҢНАЛДАРНЫ ТЫВЫСКАНЫ

1975 чылда ССРЭ-ниң Күрүне шаңналдарының дипломнарын болгаш демдектерин күш-ажылга шылгараңгай чедиишкиннери дээш социалистиг чарыштың мурнакчыларынга февраль 13-те Кремльге тывыскан.

Социалистиг чарыштың инициаторлары болгаш тук тудукчулары болган ажылчыннарга, колхозчуларга, инженер-техниктиг ажылдакчыларга, үлетпүрнүң, көдээ ажыл-агыйның, тудугнуң, транспорттуң кол адырларының төлээлекчилеринге ССРЭ-ниң Күрүне шаңналдарын бир-ле дугаарында тывыскан. Ол болза Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың күш-ажыл кижилериниң дугайында могаг чок сагыш салыышкынының база бир чырыткыланчак илерели болган деп, шаңналдарны тыпсып тура, ВЦСПС-тиң секретары В. И. Прохоров онзалап демдеглээн.

Гидростанцияның тудугжуларының болгаш аңаа дериглер берип турган бүдүрүлгелер коллективтериниң чарыжы Таджик ССР-де Нурек ГЭС-тиң бирги ээлчээн ажыглалга хуусаа бетинде киирер арганы берген. Ол чарыштың эгелекчилеринге — Нурректиң слесарьлар-эптекчилер бригадирлери А. М. Шильников, М. К. Демко оларга, Свердловскиниң «Уралэлектротяжмаш» заводунуң токарьлар-карусельщиктер бригадири С. А. Топорковка лауреаттарның дипломнарын болгаш демдектерин тывыскан.

«Муңчу» шахтерлар бригадалары эрткен чылын чер адаандан каскан бүгү хөмүр-даштың болгаш сланецтиң дөрттүң биринден хөй кезээн чуртка берген. «Муңчулар» чарыжының хөй бөлүк эгелекчилеринге болгаш мурнакчыларынга бедик шаңналды тывыскан. Оларның арасында Кузбасстан А. Т. Попов, М. В. Качесов, Донбасстан В. Я. Денисенко, В. Н. Коломиец болгаш даг техниказын ажыглаарынга улуг чедиишкиннерлиг болган өске-даа кижилер бар.

«Красноярсклеспром» каттыжыышкынының Пинчуга ыяш-ажыл-агый черинде Ф. Т. Таваниевке баштаткан комплекстиг бригада эрткен чылын үш чүс муң кубометр ыяшты белеткээн. Ооң бодунга, ол коллективтиң тракторизи А. Н. Ружиловка база лауреаттарның дипломнарын болгаш демдектерин тывыскан.

Туркмен хөвеңчи Д. Елдашевке, Москва областан саанчы М. С. Громовага болгаш көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң өске-даа мурнакчыларынга база бо бедик шаңналды тывыскан.

(СЭТА).

СЭКП-ниң XXV съездизинге уткуштур!

- *СЭКП-ниң XXV съездизинге уткуштур чурттуң ажылчы чоннарының политиктиг болгаш күш-ажылчы бедик көдүрлүүшкүнү.*
- *Тываның комсомолиязы төрээн партиязының* съездизинге рапорттап тур.

Ак-Довурак: ажыглалга кирер шалыпчы тудугда ажыл-иш

Аныяк хоорай Ак-Довуракта бистиң республиканың улус ажыл-агыйынга тергиин улуг ужур-дузалыг комбинаттың ийиги ээлчээниң тудуу ам адакталып турар. Ол чугула тудугну Бүгү-эвилел ужур-дузалыг кылдыр чарлааны таварылга эвес-ле болгай.

Хемчиктиң дагларындан тып турар онзагай шынарлыг даг-дүгүн болбаазырадыр улуг комплекстиң тудуун дүргедедиринче партия болгаш чазак улуг сагыш салып, Тывага бүгү талазы-биле дузаны көргүзүп турар. Ажыглалга кирер комплексте ажылдап турарларның арасында Уралдан, Казахстандан, Красноярскиден дээш, оон-даа өске хоорайлардан келген ажылчиншилер дыка хөй.

Оларның арасында «Тыва тудуг» трестиң № 48 тудуг эргелелинден шеверлекчилерниң бригадалары ол улуг иште төлептиг үлүг-хуузун кииришстирип турарлар. Бо чурукта: сураглыг мурнакчылар мастер Елена Михайловна Иванцова, комсомолчу-аныяктар бригадаларының бригадирлери Нина Бортук-ооловна Оюн, Надежда Ивановна Суворова, комсомолчу-аныяктар бригадазында комсорг Анна Яковлевна Баяндина оларга хамаарыжыр.

В. МИРЦЕВТИҢ фотозу.

КОМПЛЕКСТИГ ШЕНЕЛДЕЛЕР

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың ийиги ээлчээниң кол корпузунда дериг-херекселдерниң комплекстиг шенелдезин чоруткан. Ийиги секцияның агрегаттарының ажылдаарынга белеңин ол шенелделер көргүскен.

Чедиги — он ийиги технологтуг шугумнарның, диспетчерниң башкарылга пультузунда чамдык херекселдерниң шенелдезин база ооң мурнунда чоруткан.

— Баштайгы шенелделер эки эрткилээн — деп, бөдүүн рудалар арыглаар цехтиң улуг инженери Алексей Николаевич Писаревский чугаалады.— Ам дагын арыглаар болгаш үлетпүр продукциязы болбаазырадыр шугумнарны шенээри арткан. Ооң соонда ийиги секция шенелдеге долузу-биле белен болур.

Эптекчилер болгаш таарыштырыкчылар ийиги секцияга кыска үениң дургузунда улуг хемчээлдиг ажылды кылгылаан. 11 шишкииштен аңгыда, бүгү дериглелер технологтуг четки-биле шыптынган. Бөдүүн рудалар арыглаар цехте шуптуу 56 довурак-доозун сордурукчулары, 96 шишкииш кылдынган.

Амгы үеде вентиляция камеразының чеңнелчек шишкииштерин тургузары уламчылап турар. Тургустунар ужурлуг 23.100 ындыг шишкииштерниң 20 муңу белен.

Ол ышкаш савалаар түр шугумнуң эптелгезин база чорудуп турар (пресстеп савалаар шугум чүгле келир чылын кылдынар). Ол бүгү ажылдарны бүдүрүлгениң технологтуг, энергетиктиг, механиктиг албанының 300 ажыг ажылдакчылары кылып турар.

Олардан Мустафа Сабировка удурткан четкилекчилерниң бригадазы шылгараан. 3000 ажыг четкилиг рамаларның 2000 хирезин кылдынган. Көк-оол Хертек, Александр Салчак, Александр Чыдым, Олимпиада Ооржак, Любовь Есикова болгаш Людмила Кулешова олар бригаданың шалыпчылары.

Хүн эрткен тудум-на «Тыва даг-дүгү» комбинаттың ийиги ээлчээн ажыглалга киирери чоокшулап олурар. Ам бо хүннерде кол корпустуң тудуунда чүс-чүс ажылчыннар каш дакпыр күжениишкин-биле ажылдап турар.

«Тувинская правда», «Шын» солуннарының Ак-Довуракта корпунктузу.

ДООСТУР ЧЕТКЕН

Чоокта чаа «Тыва даг-дүгү» комбинаттың бөдүүн рудадан даг-дүгү арыглаар цегиниң механика албанындан үжен кижи шак программазы ёзугаар техниктиг минимум дужааган. Ол тускай экзаменге механика албанының начальниги Валентин Ильич Колосов, участоктар механиктери Владимир Иконов, Александр Мацнев, Сергей Жебровский болгаш өскелер-даа киришкен.

Сергей Жебровский бодунуң участогунда ажыл-херектерниң дугайында биске мынча диди:

— Ийиги секцияның бирги болгаш ийиги каскадтарының дериг-херекселдериниң шенелдези болган. Участоктуң беш слесарьлары механизмнерде үрелик черлерни дүргени-биле эдип турдулар. Ам үш шишкиште үрелик черлерни эдери арткан.

Ийиги тудугда каттышкаш ажыглалга кирбээн 9 шишкииш арткаңы ол. А шупту 86 турган.

Аныяк механик Сергей Жебровский эрткен күзүн Тывага келген. Ол Кузбасстың политехниктиг институдун дооскаш, Ак-Довуракка кээп ажылдай бергени ол. Кады ажылдап турар өөрү Михаил Ширинкин болгаш Ооржак Уганов оларжының дугайында сеткил ханыышкын-биле чугаалаарлар.

Н. ЧЕМЕЗОВ.

АҢЧЫЛАРНЫҢ, МАЛЧЫННАРНЫҢ БЕЛЭЭ

ТООРА-ХЕМ. (Радио-биле). Тожу районнуң аңныыр тывыш ажыл-агый чериниң коллективи онгу беш чылдың баштайгы чылының бирги кварталында 22100 рубльдиң бараанның саарар тургаш, бо хүнге чедир 19900 чедирип, азы планын 90 хуу күүсеткен. Ажыл-агыйның аңчылары кварталда 17 муң рубльдиң өлүүн киирер тургаш, 18700 кылдыр ажырган.

* * *

«Тоора-Хем» совхозтуң малчыннарының малының амгы байдалы хүр. Олег Шимиттиң коданында 235 хой оолдаан, оон 237, Ак Ээриилдениң төрээн 134 хоюнуң 139 хураганы онча-менди доругуп турар. Кол Даш-оолдуң коданында төрээн 119 хойдан алган 124 хураган база четче.

Ыраккы Тожунуң аңчылары, малчыннары СЭКП-ниң XXV съездизин күш-ажылчы белектерлиг уткуур дээш каш дакпыр күжениишкинниг, шудургу ажылдап турарлар.

ТЕС-ХЕМНИҢ ХОЙЖУЛАРЫНДА

Бо хүннерде Тес-Хем районнуң малчыннар коданнарында сес муң ажыг хой хураганнаан, чаш төлү менди доругуп турар. «Тес-Хем» совхозтуң хойжузу, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Александр Дарзыгович Монгалбиниң коданында сес чүс ажыг төрүүр хой бар. Оларның алды чүзү оолдапкан, оон 600 ажыг хураган алдынган. «Чодураа» колхозтуң бирги хойжу бригадазында 1200 ажыг хой төрээн. Оон 1210 хураган алдынган. Ленин орденин эдилекчизи Максим Дондукович Сувандииниң кыштаанда 180 хой төрээн, 190 хураган менди доругуп турар.

Кыжкы үеде инектерниң сүдүн кудулатпас дээш «Чодураа» колхозтуң Хараал-Тей сүт-бараан фермазында улуг ажыл чорып турар. Коллектив партияның XXV съездизин таваарыштыр квартал планын күүседир дээн хүлээлгезин хуусаа бетинде боттандырар дээш чедиишкинниг ажылдап турар. Хараал-тейжилер малдың ажаалда-чемгерилгезин эки чорудуп, хүнде бир инектен-не 10—11 килограмм сүттү саап ап турар.

Мал кыштаглаашкынын «Тес-Хем» совхоз болгаш «Чодураа» колхоз өскелерден дээре организастап келген. Ол ажыл-агыйларның кыштагларында кудуктар доктаамал ажылдап турар. «Тес-Хем» совхозтуң Берт-Дагда мал семиртир шөлде 500 ажыг аныяк шарыжыктарны тургузуп азырап, бедик көргүзүглерни чедип ап келгенин демдеглээр херек. Ында улуг кадарчы Баазаң Маадыр инектерге сиген болгаш хырбыышты холуй дээрбелеп бербишаан, малды чылыг суг-биле доктаамал суггарып турар. Ол семиртилге шөлүнден баштайгы үеде дужааган аныяк шарыжыктарның бирээзиниң-не дириг деңзизи 280-ден 300 килограмм четкен.

Районнуң ажыл-агыйлары малдың чаш төлүн онча-менди өстүрүп, доруктурар сорулга-биле 340 ажыг сакманщикти малчыннарның кыштагларынче үндүрген.

Мал кыштаглаашкынында четпестер база бар. «Ак-Эрик» колхозта байдал дүвүрээзиниг. Ында мал чеми коллуунда төнер чыгап келген. Ак-Чыраадан хырбыыш белеткээр болгаш өске-даа курлавырларны тывар талазы-биле тодаргай хемчеглерни колхоз баштаар чери албайн турар. Малды суг-биле хандырарын багай организастаан. Дөрт кудуктуң ийизи меңдүк-калдык ажылдаар. Сүт соортур чеди автомашинаның чүгле ийизи шимчеп турар. Ак-Чыраага мал чеми белеткел турган бригадазын колхоз эрткен чылдың ноябрь айда-ла таралыпкан. Шак мындыг ажыл-агыйжы эвес чоруктуң түңнелинде «Ак-Эрик» колхозта малдың өлүп-кораар чоруу эрткен чылдың январь айдан көвүдээн.

Малчыннарның амыдырал-чуртталгазын экижидеринче кичээнгей кошкак. Чамдык аалдарны фонарьлар, кидистер-биле чедир хандырбаан. Колхозтуң малчыннары механизастаттынган бир кудукту боттары септеп алыр аргалыг тургаш-ла, амдыгаа чедир хол дегбээн. Чамдык кыштагларда мал кажааларын септээн шынары чавыс.

«О-Шынаа» совхозта байдал «Ак-Эрик» колхозтан дээре эвес. Хой-малды суггарбайн, чүгле кижи ижер сугну аалдарга чедирип берип турар. Ол безин чамдыкта үзүктели бээр. Ол совхозта малдың өлүп хораар чоруу база бар.

Тес-Хем районнуң малчыннарны эът-чем болгаш үлетпүр бараандары-биле четпес хандырып турар. «Тес-Хем» совхозтуң мурнакчы хойжузу Александр Монгалбии, ооң кожазында Сайын Хүлер-оол оларга автолавкалар барык ай чыгыы келбестей берген, хой оолдаашкынының үезинде мындыг боорга берге-дир дээрзин хомудап олурарлар. Малчыннарга почта чедирилгези база багай.

— Бэрык-ла ийи неделя ажыг үениң иштинде солун албадывыс. Бистиң коданывыста уруг-дарывыс, сакманщиктер-биле кады 15 хире кижи бар. Олар кино-концерт көрүксээр чүве-дир. Бо талазы-биле байдал кончуг багай—деп, мурнакчы хойжу Саал Чалзырайовна Монгалбии чугаалап олурар.

Малды кыштап хүр-менди ажырар дээш Тес-Хем районнуң партия, совет ажыл-агый органнарының удуртукчулары, тускай эртемниглери дарый хемчеглерни ап, малчыннар ортузунга партия Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ Төп Комитединиң Бүгү-эвилел социалистиг чарыжын организастаар дугайында доктаалынга үндезилээш чарышты дээштиг чорударын күзенчиг.

К. ХЕРТЕК,
журналист.

Күш-ажылчы тиилелгелерни— партияның XXV съездизинге

Чурттуң үлетпүр бүдүрүлгелериниң болгаш тудугларының коллективтери СЭКП-ниң XXV съездизинге алдар болдурган шалыпчы ээлчегни бедик көдүрлүүшкүннүг чорудуп турар. Оларның дыка хөйү съезд мурнунуң бедик хүлээлгелерин чедиишкинниг күүсеткенинин дугайын рапорттап турар.

Кемерово областың «Гидроуголь» бүдүрүлге каттыжыышкынының «Юбилейная» шахтазында Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Геннадий Смирновтуң бригадазы чыл эгезинден бээр 180 муң тонна хөмүр-дашты, ооң иштинде 20 муң тоннаны пландан ажыр казып үндүрген СЭКП-ниң XXV съездизинге алдар болдурган хүлээлгелер чедиишкинниг күүсеттинген. Дуржулгалыг дагжылар коллективи чарышты баштавышаан, база-ла шак ындыг бүдүрүкчүлүг чорукту бодунуң чаржып турары Евгений Мусохрановтуң бригадазының чедип алырынга дузалаар деп шиитпирлээн. Ол бригадаже эң дээре механизаторларны чоруткан. Ынчаарга ам шахтада ол ийи коллектив чылда миллион тонна хөмүр-дашты казып үндүрери дээш демисежип турар. Эш хуузунуң бот-бодунга дузалажылгазының баштайгы түңнели тулган болган: Е. Мусохрановтуң бригадазының хөмүр-даш казып үндүрери бүдүн чартык катап көвүдээн болгаш ол хонук бүрүзүнде өзүп турар.

Барнаулдуң «Химволокно» бүдүрүлге каттыжыышкынының коллективи чыл эгезинден бээр пландан ажыр 200 тонна волокнону кылып үндүрген, ол болза төлевилеп турганындан 70 тонна хөй. Партия съездизиниң ажыттынар хүнүнге чедир хүлээлгеге немей ам-даа он-он тонна продукцияны бүдүрерин төлевилээн.

Усть-Каменогорскиниң В. И. Ленин аттыг коргулчун-цинк комбинадының коллективи социалистиг хүлээлгелерин хуусаа бетинде күүсеткен. Ынчаарга күрүнениң Шынар демдээн салган металлды бүдүрүп үндүрери төлевилээнинден дыка хөй болган.

Чөөн Сибирьде эң улуг С. М. Киров аттыг шахтаның дагжылары пландан ажыр 10 муң тонна ажыг хөмүр-дашты казып үндүргеш, съезд мурнунуң хүлээлгелерин чедиишкинниг күүсеткениниң дугайында рапорттаан.

Вильнюстуң станок тудуунуң «Жальгирис» заводу чыл эгезинден бээр пландан ажыр үш болбаазын фрезер станоктарны чүдүрүп чоруткан. Ук станоктарны эрткен чылын камнап алган металлдан кылган. Ынчангаш ол коллектив СЭКП-ниң XXV съездизинге алдар кылдыр алган социалистиг хүлээлгелериниң кол пунктуларының бирээзин күүседип алган. Шойнуң быжыын улгаттырарының болгаш чуга ханалыг корпус кезектерин белеткээриниң аргазын бээр, шой ээлдирерин чаа технологиязын кудулга цегинге шиңгээдип алган чорук аңаа дузалаан. Оон аңгыда, ындыг шойдан кылган кезектерге улуг немелде болбаазырадылга негеттинмес, ол чорук станокчуларның күш-ажылының бүдүрүкчүлүүн бедидип турар.

«Белорускалий» бүдүрүлге каттыжыышкынының коллективи база-ла СЭКП-ниң XXV съездизинге алдар кылдыр алган социалистиг хүлээлгелериниң кол кезээн хуусаа бетинде күүсеткен: онааладан ажыр 20 муң тонна туктарны (чемишчидилге) бүдүрүп үндүрген. Ам ийи айларның онаалдазын хуусаа бетинде күүседир, оон ажыр үш муң тоннадан эвээш эвес минералдыг чемишчидилгелерни үндүрер деп шиитпирлээн.

(СЭТА-ның корр.).

ПАРТИЯНЫҢ СЪЕЗДИЗИНГЕ РАПОРТКА

Кызылдың Политиктиг чырыдыышкын бажыңының улуг залы байырланчыг шинчи кирген. Президиум столун долгандыр өң-баазын диртг чечектерни салган, ханада көскү черде ВЛКСМ-ниң хөрек демдээн азып каан. Шевергин кеттинген, арасында катгы-хөглүг чугаалашкан оолдар, кыстар аңаа чыглып келгеннер. Олар—тоску беш чылдың аныяк гвардейжилери, партияның XXV съездизинге ленинчи комсомолдуң рапортунга ат салыр эрге дээш социалистиг чарыштың тиилекчилериниң республика слётунуң киржикчилери-дир.

Слётту ВЛКСМ обкомунуң бирги секретары А. А. Ромашов ажыткан.

Партияның съездизинге ленинчи комсомолдуң рапортунга ат салыр эрге дээш социалистиг чарыштың түңнелдериниң дугайында илеткелди ВЛКСМ обкомунуң ийиги секретары С. С. Ондар кылган.

— Партияның XXV съездизинге ленинчи комсомолдуң рапортунга аттарын салыр аас-кежиктиг болган, чоннуң революсчу болгаш күш-ажылчы чаңчылдарынга, ленинчи чагыгларга шынчы бистиң аныяктарывыс бөгүн мында чыглып келгеннер-дир. Олар ону коңчуг эки өөредилге, быжыг сагылга-чурум болгаш шалыпчы күш-ажылы-биле чедип алганнар—деп, ол чугаалаан.

ВЛКСМ обкомунуң партияның XXV съездизинге рапортунга 1500 оолдар, кыстар боттарының аттарын салган. Ол чарыштың тиилекчилериниң одуруунда «Тыва даг-дүгү» комбинаттың, СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозта Дөргүн сүт-бараан фермазының аныяктар коллективтери, Кызылдың № 48 тудуг эргелелинде А. И. Ельшова, М. В. Сафронова оларның удурткаан шеверлекчилер бригадалары бар. Тоску беш чылда эң эки көргүзүглерни чедип алган, хүлээнген ажыл-ижинге харыысалгалыг аныяктар бисте эвээш эвес. Беш чылдың онаалдазын үш чылда күүсеткен «Сельхозтехника» каттыжыышкынының Туран салбырының чолаачызы Виктор Титов, партияның XXII съездизи аттыг совхозтуң мурнакчы саанчызы Долума Монгуш, комсомолдуң XVII съездизиниң делегады, «Найырал» совхозтуң хойжузу Мас-кыр-оол Дунгар-оол, Барыын-Хемчик районнуң Кызыл-Мажалыкта туйбу заводунуң ажылчыны Анастасия Ооржак, даараныылга комбинадының ажылчыны Тамара Рыжова болгаш өскелер-даа ленинчи комсомолдуң рапортунга аттарын салганнар.

ВЛКСМ ТК-ның Кызыл туктары-биле шаңнаткан Кызыл хоорайның, Бии-Хем районнуң комсомол организацияларының бирги секретарьлары Б. Байыр-оол, В. Глущенков, «Тыва даг-дүгү» комбинатта ВЛКСМ комитединиң секретары Н. Самкова, партияның XXII съездизи аттыг совхозтуң ВЛКСМ комитединиң секретары Д. Маны болгаш өскелер-даа слётка күш-ажылчы чедиишкиннериниң дугайында рапортун бергеннер. Слётка ВЛКСМ Хакас обкомунуң бирги секретары А. Н. Карбаинков баштаан төлээлер база олурушкан.

Эш Карбаинков Хакасияның аныяктарының ажыл-херектерин слёттуң киржикчилеринге сонуургадып чугаалаан.

— ВЛКСМ Тыва обкому-биле аравыста онгу беш чылда дугурушкан социалистиг чарыжывысты чүүлдүгзүнүп деткип тур бис. Бистиң ажыл-ижививисти экижидеринге ол улуг идиг бээр—деп дыңнатпышаан, туураскаалдыг белекти ВЛКСМ обкомунга тывыскан.

Партияның съездизинге рапортту ВЛКСМ Тыва обкомунуң бирги секретары А. А. Ромашов слётка номчааш, СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшинге тывыскан. Ол-ла слётка мергежилдиң аайы-биле социалистиг чарыштың тиилекчилери — мурнакчы аныяктар «Күш-ажылчы эрес-маадырлыг чорук» база «Беш чылдың аныяк гвардейжизи» деп ВЛКСМ Төп Комитединиң хөрек демдектери-биле болгаш өртектиг бараннар-биле шаңнатканнар.

СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин слётка киржип, делгереңгей чүве чугаалаан. Республиканың ажыл-агый, культура тургузуушкунунга, аныяктарның киржилгезин демдеглевишаан, комсомол организацияларының мурнунга онгу беш чылда ээлчеглиг сорулгаларга доктааган.

Слёттуң солун болгаш бедик көдүрлүүшкүннүг эрткенинге аныяктар улам сорук кирген-нер.

Д. КУУЛАР.

ЧУРУКТАРДА: мергежилдиң аайы-биле аныяк саанчылар аразынга республика чемпиону, Чөөн-Хемчик районда СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң Дөргүн сүт-бараан фермазының саанчызы Долума Монгушка «Беш чылдың аныяк гвардейжизи» деп ВЛКСМ Төп Комитединиң хөрек демдээн ВЛКСМ обкомунуң бирги секретары А. А. Ромашов тыпсып тур (солагай талазында); партияның XXV съездизинге Ленинчи комсомолдуң рапортунга ат салыр эрге дээш социалистиг чарыштың тиилекчилериниң республика слёдунуң киржикчилери (оң талазын): Каа-Хем хөмүр-даш разрезинде чер өрүмнээр станоктуң башкарыкчызы М. Рец, Шагаан-Арыгның № 2 ортумак школазының онгу клазының өөреникчизи К. Монгуш, Барыын-Хемчик районда «Хемчик» совхозтуң механизатору А. Кара-Сал, Таңдыда Тока аттыг совхозтуң саанчызы В. Санданчап.

В. ЧАДАМБАНЫҢ фотолары.

СЭКП-ниң XXV съездизиниң делегады

ЧААГАЙ СЕТКИЛ

Чаңчыгып калганы-биле өг иштн эрте-ле оттуп келген. Бөгүн дыштаныр хүн-не болгай, ам-даа бичии кум кынныптар чоор бе дээн бодал ооң бажынга биче-ле када кире дүшкен. Хүн бүрүзүн шактап, а чамдыкта минуталап хуваап алыры ышкаш, ол субботаны база Августа Ивановна ындыг планнап алган. Уругларының уругларынга чаагай чем кылып бээринден эгелээш, чуур, баар хевинге чедир өөнде кылыр чүүлдерин ол каш хонук бурунгаар бодап алган. Ынчаарга бо субботада бир улуг ажыл № 2 школаның өөреникчилери-биле ужуражылга. Ооң шагы билдингир: хүндүскүнүң бир шакта. Бажыңдан 12 шак үезинде үнгеш, эрте чедип, школаның нити байдалы-биле бээш удур таныжып алыр. Чугаалаар чүвезин ол билир, ындыг янзылыг ужуражышкыннар эвээш эвес болган-на болгай. Чугааның нити утказы дөмей-даа болза, ону канчаар эгелээри, үнү безин канчаар тургузары баш удур таныжылгадан дыка хамааржыр. Аудиторияга таарыштыр чугаа кылыр деп чүве ол-дур ийин.

Дүүн орайтады келзе-даа, кырган-ава уругларын өөртүр дээш чем кылыр далганын ажыды салып каан. Тургаш-ла ол оозун барып көрген. Ам чылыг черже тургуза каар өйү келген-дир дээш, суугу чоогунче салган. Өөнүң ээзи Дмитрий Алексеевич база от-көзүнде барган.

Өг ажылы кылып тура, Августа Ивановна Москваже баарда кандыг хептерин ап алырын-даа планнап, орайтавазында магазиннерде чүү барын көөр-дүр, съезд ажыттынар хүнде кедер чаа костюм садып алыр-дыр, чүгле үениң кызыызын деп болагылаан.

Бистиң бөгүн силерге таныштырар дээн киживистиң атсураа республикада билдингир. Ол болза № 48 тудуг эргелелинде шеверлекчи бригада удуртукчузу, Ленин орденинин эдилекчизи, Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу Августа Ивановна Ельшова-дыр. Тываның коммунистери А. И. Ельшованы партияның XXV съездизинге делегат кылдыр соңгуп, аңаа улуг бүзүрелин көргүскен.

— Меңээ көргүскен идегелди бүзүредир дээш бүгү күжүмнү, билиг-мергежилимни бээр мен. Ынчаарга съездиге делегат кылдыр мени соңгааны бистиң бүгү тудугжуларывыска көргүскен бүзүрел, алдар деп санаар апаар. Шынап-ла бистиң Тывавыстың кайы-даа чүгүнче, кандыг-даа бичии суурунга барган кижи тудугнуң хөгжүп сайзыраанын эскербейн барбас. Ийе, мен Кызылдың тудугжузу мен, ынчалза-даа, Ак-Довурак-даа, Чаа Шагаан-Арыг азы Чаа-Хөл-даа дижик, тудуг бүрүзү меңээ солун, мында-даа, мында-даа тудугжуларның чедиишкини, бергелери мээң сеткил-сагыжымның кезик чамдыызы.

Августа Ельшова ынчаар чугаалаар бурун эргелиг. Ооң амыдыралының алыс утказы, эң үре-түңнелдиг үелери тудуг-биле холбашкан. Ооң өөреткен, чурттаганың чоон оруунче чедип киирген кижилери республиканың бүлүң бүрүзүнде бар.

Алыс күш-ажылчы базымны ол күш-ажыл курлавырларын белеткээр училище дооскаш, быжыг ажылчын өзектиг, чаагай чаңчылдарлыг, ужар чүүл үлетпүрүнге хамааржыр бир бүдүрүлгеге эгелээн. Амыдырал байы-биле ол Тывага 1950 чылда чедип келген. Каяа ажылдаарыл деп айтырыгта-даа ол торулбаан. Ачазы Иван Акатьевич Черепанов тудугжу, колдуунда-ла шеверлел ажылдарынга мергежээн чораан. Ооң бактаап турган бригадазынга ол ажылдай берген.

Шудургу, кижилерге эптиг-ээлдек, чаа чүвеге өөренип алырынга чүткүлдүг Августа удатпаанда-ла мактады берген. 50 чылдарның эгезинде Кызылга тудуг специализастаттынмаан, ооң материал-техниктиг баазазы-даа кошкак турган. Хлеб заводу, хоорай Совединиң бажыңы ышкаш тудуглар ынчаарда нарын, улуг объектилерге санадып турган. Ол бүгүге Ельшованың холдары дегген.

Тудугжу деп сөс аажок-ла ханы утказыг. Тудар, тургузар дег буянныг үүле турар бе? Чурттап эрттирген чылдарының чартык кезинде Кызылды тудуп тургузуп келген алдарлыг тудугжу дег ооң бажың, кудумчу, квартал, микрорайон (хоорай тударының системазы база ынчаар хөгжээн) бүрүзүнүң кандыг турганындан, кандыг апарганын билир кижи кымыл? Тудугжу. Бажың бүрүзү-биле ол чугаалажыптар сөстерин хөрээнде шыгжап чоруур.

Адырам, А. И. Ельшова бригадирлээ-ле ам барык 22 чылдың нүүрүн көрген. Чеже кижи-биле ол ажылдап келгенил? Ону салаа базып санаары берге. Шеверлел ажылын колдуунда херээжен мергежил дижир. Аңаа нургулайында аныяк уруглар күш-ажылчы базымны эгелээр. 16—17 харлыг кыстар чоорту бодунуң амыдырал-чурттаалгазын тургузуп, өглениш-баштанып, ооң аайы-биле өскээр көжери көжүп, өскээр ажылдаары ажылдап чоруй баар. Черле херээжен кижи чурттаалганың улуг-ла үүлезин чүктээр: уруг-дарыг ажаар, аарыырга бюллетеньнээр дээш-ле баар. Ону безин бодаарга, бригада болган чок-ла чаартынар. А бригадирден чүү негеттинерил? Ол коллективтиң ажыл-херээн башкарар болганда, ооң кежигүннери-биле, кижи бүгүдези-биле ажылдап билир апаар. Аажы-чаң, тура-хөөн, өөрүшкү, муңгарал, чалгаа-шүшпең азы дөстүнмес чорук.

— Кижилерниң аажы-чаңы янзы-бүрү дээри-ле чөп. Ынчалза-даа кижини кижизиг ёзу-биле хүлээп көөр, аңаа эриг-сеткилдиг болур болзуңза, ол база ындыг болур. Мен аңаа шуут-ла бүзүрээр мен.— Ол база Августа Ивановнаның чугаазы-дыр. Ону каш чыл бурунгаар, хожуданган дээн бригаданы баштаайн дээш, ынаар шилчий бергенде ол чугаалап орган чүве.

Ельшованың ол сөстери аңаа-ла чараш сөстер эвес-тир. Ооң бүдүжүнде чүү чүве онзаланып ылгалыр дизе, ооң чаагай, арыг сеткилдии, кижиниң төлептиг чоруун хүндүлеп билири дээн чижектиг бодалды ооң өөрү демдеглээр.

Бодан-даа көрүңерлен. Чаа-ла профтехучилище дооскан, назы четпээн кыстың күш-ажылчы баштайгы базымы канчаар эгелээрил? Ала-нези көдээде, ол общежитиеде. Үе-шагын-даа, акша-төгерик-даа ол шын хувааап, чарыгдап билир бе? Ол ындыг-ла белен эвес. Ооң кадында штукатурмалярның ажылы база чиик эвес-ле болгай. Чамдык бригадаларда элээн улгады берген ажылчыннар, «а боларны-даа, балдыр-бээжектерден, чалгаапайлардан чүнү алыр боор, чаваттаар, ажыл шагы үзер, оларның оозу дээш план чок болза үстүр, чок болза артык шак ажылдаар» дээш хыйланыр, төлевири чер албас ажылдарже (колдуунда материалдар дажыглаарынге) чорудуксаар чүүлдер база турар.

Чогум-на аныяктар-биле кижизидилге ажылының кошкаандан хожудап турган ындыг бригадаже шилчиир күзелин Августа Ивановна эргелелдиң партия хуралынга илереткен. Ынаар баар мурнунда ол кыстарны Ельшова элээн билип апкан ышкаш болган. Чогум ажылдай бээрге, белен чүвең кайда боор. Ажылдан озалдаар, шак үзер чүүлдер эң хөй болган. Августа аңаа улуг дыка ундараваан. Ажыл шагының эгелээр мурнунда, соонда ол кыстар-биле хөөрежип, ажыл үезинде оларны өөредип, кижи бүгүдезиниң чүткүлүн деткип, бичии-даа тиилелгени эскерип, мактай тудуп каап турган. Ол көгүдүүшкүн база эвес. Бир кижини, ийи кижини бир-ийи удаа көгүдүп болгай. Чымчак сеткилдиг кижиниң чогум бүдүжүн кыстар билип каан.

— Кыстарым-арыжыктарым. Ырлап кагбас силер бе?— деп, ажыл шуудай берген үеде бригадир чаңгыс өрээлге турган өөрүнден дилегилээр.

— А кандыг ырга ынак силер?

— Ынакшыл дугайында.

— Ха-ха. Бис ынакшыл дугайында ыр билбес бис. Силер ырлаңар че.

—Ветер тихой песнею над рекой плывет...—дээн бригадирның үнү дыңналып кээр.

Кыстар-арыжыктар (девчонки-пчёлки), тергиин онза, маталыг кыс, кижи деп сөстерни ол бо-ла чугаалай берген орар. Арыжык дээрге ажылгыр дээн бодалдан тывылган-дыр ийин деп, немей тыртып каар кижи.

— Чурттаары дээрге шөл кежэ кылаштаары эвес-тир ийин, кыстарым. Чүнү турбас дээр. Мен дайынга бир акым чидирдим, ачам база чоокта чок болду. Ажылга кандыг-дыр че? Бирде ол чок болур, бо чок болур. Ону дилеп кайы хире болур-дур бис. Ам харын силерден ажыл шагы үзер кижилер барык чок болду, ол дээш аажок-ла амырап-өөрүп тур мен.

— Ол харын сөзүң ачы-хавыяац-дыр ийин, Августа — деп, ооң «кырган» эжи, ынчаарда чаа-ла Октябрь Революциязы орден-биле шаңнаткан Билчирмаа Шомбул оожум чугаалаан.

— Менде чүү боор, кыстар угаан кирип, өскүлеп келген-дир ийин.

Ельшованың бригадазы ынчаар-ла удатпайн мурнакчы бригада апарган. Чамдык аттарны чугаалазывысса-ла чүвениң ужуру билдинебээр. № 48 тудуг эргелелинде мурнакчы бригада удуртукчузу Екатерина Бизяева (Краснобаева), бригадир Нина Оюн (комсомолдуң XV съездизиниң делегады), Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады чораан Тамара Хертек олар шуптузу Ельшованың «университеттерин» дооскан кижилер-дир. Эргелелдиң бүдүрүлге-техниктиг килдизинде инженер Мария Громова, мастер Клавдия Чучалина база Августа Ивановнаның өөреникчилери. 300 ажыг кижини ол өөреткен.

Тывага дагдыныкчылар шимчээшкининиң эгелекчилериниң бирээзи коммунист Ельшова ВЛКСМ ТК-ның хөрек демдээн дыка-ла улуг чоргаарал, хүндүткел-биле эдилеп чоруур. Чүге дээрге ол демдек кижизидикчи бригадирниң ажылының утказынга дүгжүп турар.

— Берге кижилер-даа, берге объектилер-даа турар. Ынчанмайн канчаар. Ийи Розаны сактып кээр мен. Хоңнү четсе кайызы-даа ажылдап турда, өрттенир-кывар кыстар боор. Хөөн четпезе — каапкаш баар турганнар. Чугаалажып, бүзүредип пат-ла болган бис. Розаларның бирээзи ам партияга кирер деп турар, өскези база тергиин эки ажылдыг. А эң берге объект—17 дугаарлыг бажың. Эң баштайгы панель бажың ол. Шеверлел ажылында чүнү кылбадым дээр. Штукатурлаар, чугайлаар, будуур... Демги бажыңга обоя чыпшырар, дескилээр, аажок берге болган. Удатпайн-на өөрени берген бис ийин.

Ельшованың бригадазы Тывага шеверлел ажылдарынга механизастаан норма-комплектини эң баштай шиңгээткен коллективтерниң бирээзи. Ажылдың шынарын экижидир, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидир ол арга тудугга дептиилгелиг чүүл болган. Амгы үеде бригада дөрткү микрорайонда №9 бажыңда ажылдап турар. Бригада он ажыг кижизи Ак-Довуракче «Тыва даг-дүгү» комбинаттың ийиги ээлчээниң тудуунче чоруткан, он шаа кижи мында арткан. Кайда-даа ажыл күжениишкинниг. Мында тудугжулар бүдүп, дозулаар бригадага (Ельшованың бригадазының специализациязы ындыг) ажыл фронтузу бербейн турар. Ам канчаар аңаа орар эвес, бригадир малярларны штукатура херээнге өөредип, штукатурлаар ажылче киирген. Кыстарның күзел-чүткүлү чаңгыс кижининиг дег, өөреникчилериниң бригадири магадап, мактай каап турган, Маша, Галя, ону мынчаар эдивит, дүүнгү мастерогуң-биле мынчаар суйбай тудувут деп айыткан турар.

Ажыл шагы доостуру-биле коммунист Ельшованың ажыл-херээ доозулбас. Бригадирлер чөвүлелиниң хуралы, партия хуралы ийикпе, өске кандыг-бир хой-нити херээ ону бо-ла саадады бээр. Аңаа ол пат чаңчыгып калган.

Бажыңынга орай кежээ чедип келгеш, өг ажылын кылбышаан, Ак-Довуракта звено удуртуп чоруй барган Наташа Моңгуштуң чагаазынга харыылаар. Наташа прораб Еленаның каржы-хажагайын бижээп болган. Коммунист, бригадир, дагдыныкчы Ельшова прорабче база чагаа бижээн.

Сөөлгү үеде ажылдың күжениишкининиң, хүлээлгениң улуун бригадир бодап, шагдан бээр эжи, ам шынчы дузалакчызы Ирина Өпей-сол магалыг-ла кижи, чогум-на эш, оңуктүр ийин, бүгү чүвени сагыш ышкаш кылып каар кылдыр бодап, № 15, № 2 школаларга чыыштарга эки өөреңгениниң дугайында рапорттар хүлээп ап турганын катап-катап бодангылап, оозун Дмитрий Алексеевичиге улам немей хөөреп берип, өөрүшкүзүн чажырбайн хүлүмзүрүп орган.

— Злобин база съездиге делегат болгай аан. Ужуражырыңар-даа чадап чок,— деп, Дмитрий Алексеевич тудуг херээн кадайындан дудак чок билири-биле чугаалап-орган.

— Ам, Митя, бисте чаа чүүлдер көвүдээн, ону, мону кылып алдывыс деп чугаалап болур-дур мен ийин.

— Дыка мактанма, дөмей-ле Москва-биле деңнежир арга бар эвес.

— Деңневес-даа болза, Николай Алексеевич-биле хурал үезинде чугаадан билип алган чүүлдеримни эргелелге дыңнадып, ажылды экижидер дээш хөйнү кылдывыс. Ам-даа хөйнү кылыр апаар бис харын... Бо база-ла Августа Ивановнаның бүдүжү-дүр.

С. КРАСНОПЕРОВ,
«Тыва тудуг» тресте партком секретары.
М. СМИРНОВА,
«Шынның» тускай корр.

«Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелинде коммунист Евгений Дмитриевич Васильченкога удурткан № 1 участок — ийиги ээлчегниң Бүгү-эвилел ужур-дузалыг тудуунда мурнакчы коллективтерниң бирээзи. Евгений Дмитриевич бедик мергежилдиг тудугжу болгаш талантылыг органзакчы. Ооң удурткан участогу ай, квартал графигин үргүлчү мурнап турар. Тывада улуг-хуузун кииририштирип, оларның тудушкан тудуглары дыка хөй. Е. Васильченко «Тыва кобальт» комбинаттың тудуун база кылышкан. А «Тыва даг-дүгү» комбинаттың ийиги ээлчээниң тудуунда ол баштайгы хүннерден эгелеп киржип турар.

ҮЕНИҢ НЕГЕЛДЕЗИ-БИЛЕ

Бистиң республиканың «Билиг» ниитилелиниң район болгаш хоорай организациялары партияның удавас ажыттынар XXV съездизинге белеткелдиң үезинде боттарының ажылын көскүзү-биле күштелдирген. Советтер чуртунуң коммунистериниң болгаш бүгү ажылчы чоннарының амыдыралынга чугула болуушкун болур ол улуг чыыштың белеткелинге хамаарыштыр пропаганда ажылын улам калбартыр талазы-биле айтырыгларны элээн хөй район организацияларының пленумнарынга, эге организацияларның хуралдарынга чугаалашкан. «Билиг» ниитилелиниң хүрээлениңде бактаап турар улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларының специалистери, бүдүрүлгениң мурнакчылары болгаш чаартыкчылары 1976—1980 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң кол угланыышкыннарының талазы-биле төлевилелдиң материалдарын боттарының ажылдап турар черлериниң ажыл-амыдыралы-биле холбап, пропагандалап турар.

Кызыл хоорайның 10 улуг бүдүрүлге коллективинде төлевилелде кирген экономика айтырыгларын сайгарып чугаалажырының талазы-биле тематиктиг лекция номчуттунуп турар. Ол ажылда ССРЭ-ниң Күрпланының чанында бүдүрүкчү күштерни өөренип көөр талазы-биле чөвүлелдиң эртемденнери идепкейлиг киржип турар. Найысылалдың күш-ажылчы коллективтеринге номчуттунган «Амгы үе-чадада экономика айтырыының онзагай талалары», «ССРЭ-ниң чөөн талакы районнарының келир үедеги хөгжүлдези», «БАМ —бүгү улустуң тудуу», «Оңгу беш чылда улус ажыл-агыйының хөгжүлдезиниң кол угланыышкыннары» болгаш оон-даа өске темаларга номчуттунган лекциялар чоннуң мурнундан улуг үнелелди алган.

«Билиг» ниитилелиниң Ак-Довурак хоорай организациязы сөөлгү үеде бодунуң ажыл-чорудулгазын төлевилелдиң калбаа-биле пропагандалаарынче угландырган. Бо организацияның лекторлары теоретиктиг материалдарны бүдүрүлге коллективтериниң ажыл-амыдыралы-биле ханы холбап, ажылчыннарны болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларны күш-ажылчы чаа чедиишкиннерже мобилизастап турар.

Ындыг болзажок лекция пропагандазында четпестерниң барын демдеглээр апаар. Чамдык организациялар номчуттунуп турар лекцияларның шынарын болгаш дээштиг чоруун бедидеринче, коллективтерниң мурнунда салдынган сорулгаларны чедиишкинниг боттандырарынга оларның эки салдарлыг болуруңче кичээнгей салбайн турар.

Чурттуң болгаш республиканың көдээ ажыл-агыйын хөгжүдеринге, ооң перспективтиг айтырыгларын сайгарып чугаалажырынга хамаарышкан лекцияларны номчууру моон мурнунда чылдарда турганындан эвээжээн. Ылангыя «Билиг» ниитилелиниң Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Тес-Хем болгаш Улуг-Хем районнарда организацияларының лекторлары көдээ ажыл-агый темазынга эвээш санныг лекцияларны номчуп турар. Үстүнде адаанывыс болгаш Өвүр, Эрзин, Мөңгүн-Тайга районнарының көдээ черлеринде номчуп турар лекцияларының саны эрткен чылда кызырылган.

Республиканың Көдээ ажыл-агый министерствозунуң улуг специалистери Тываның байдалдарынга хамаарыштыр көдээ ажыл-агыйны хөгжүдериниң перспективтиг айтырыгларынга хамаарышкан лекцияларны болгаш методиктиг сүмелерни ажылдап кылбайн турар. Бистиң чер-черде лекторларывыс көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң ажыктыг чоруун бедидеринге, тараа, эът, сүт болгаш өске-даа продуктуларны бүдүрериниң бот-үнезин чиигедиринге, шынарын экижидеринге база бо адырны интенсивтиг чорударынга хамаарышкан лекцияларны ажылдап кылырын кончуг күзеп турар. Министерстволар-биле сүмележип, күштеривисти каттыштырып тургаш, бо чергелиг айтырыгларны дүрген шиитпирлээр апаар бис.

Тываның экономиказының кол адыры көдээ ажыл-агый болганда, ону шапкын хөгжүдериниң айтырыгларын көдээниң ажыл-ишчилеринге чедингир тайылбырлап чедирери бистиң хүлээлгевис. Маңаа специалистер улуг рольду ойнаар ужурлуг. Ындыг турбуже чамдык районнарның специалистери бо айтырыгже чогуур кичээнгей салбайн турарын демдеглээр херек. «Билиг» ниитилелиниң Улуг-Хем районда эге организацияларының ажылынга хыналданы чоокта чаа кылган бис. Оон улуг четпестер илерээн. Районнуң ажыл-агыйларында 40 хире специалист ажылдап турар, оларның иштинден чүгле 13 кижиниң бирээзи чыл дургузунда тараажыларга болгаш малчыннарга 2—3 хире лекцияны номчаан боол турар. Райкүүскомнуң көдээ ажыл-агый эргелелиниң начальниги И. Тур көдээ ажыл-агый айтырыынга, мурнакчы дуржулганы нептерединге хамаарыштыр чаңгыс-даа лекция кылбааны илерээн.

«Билиг» ниитилелиниң организацияларының мурнунда амгы үеде улуг сорулгалар салдынып турар. Чер-черде партия, профэвилел, комсомол организациялары-биле кады бир демниг чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаары кажангызындан артык негеттинип турар. Оңгу беш чылдың планында кирген экономиктиг болгаш социал-политиктиг улуг сорулгаларның күүселдезин хандырар идеологтуг болгаш пропагандисчи ажылдың перспективтиг планнарын чогаадып тургузар херек. Ол планнарга бүгү адырларның экономиказын хөгжүдериниң, күш-ажылчы коллективтерниң социал хөгжүлдезиниң айтырыгларын калбаа-биле киирери чугула. Бистиң пропагандавыс тус-тус коллективтерниң хүн-бүрүдеги ажылы-биле сырый харылзаалыг болза, ол ынчан бодунуң сорулгазын күүседир болгаш ажыктыг болур.

С. ШУКЛИН,
Тыва АССР-ниң «Билиг» ниитилел организациязының баштаар чериниң харыысалгалыг секретары.

РОССИЯНЫҢ АВТОНОМНУГ РЕСПУБЛИКАЛАРЫНДА

ТАТАРИЯНЫҢ КУШ КОМПЛЕКСТЕРИ

Татарияда Лаишевскиниң автоматчыттынган куш фабриказы ажыглалга кирген. Ында чаңгыс кажагада 240 муң дагаа туруп турар. Чем каап бээрин, чуургалар чыырын, кажааның иштин эштаарын, эргежок чугула микроклиматты тургузарын автоматтар боттандырар. Оларның дузазы-биле чаңгыс оператор-ла 40 муң кыс дагааны ажаап болур. План ёзугаар фабрика чыл бүрүзүнде-ле 62 миллиондан эвээш эвес чуурганы болгаш 500 тонна диетиктиг эътти алыр апаар.

Чаа фабрика — сөөлгү чылдарның дургузунда автономнуг республикага тудуп тургускан элээн каш куш комплекстериниң бирээзи. Ам КамАЗ-тың көдээ ажыл-агый зоназында Татарияда эң улуг Набережные-Челныйның 400 муң кыс дагаалыг куш комплекизи болгаш Нижнекамскиниң чыл бүрүде үш миллион бройлер-дагаа оолдарын өстүрер бройлер фабриказын тудуп турар.

Республикада куш ажылының продукциязын бүдүрерин үлетпүр үндезининде тургускан. Татарияның «Птицепром» трези тос специализастаттынган көдээ ажыл-агый комплекстерин болгаш куш ажылдыг беш совхозту каттыштырып турар. Олар чыл бүрүде-ле 330 миллион чуурганы болгаш алды муң тонна хире куш эъдин бээр.

М. КУКЛИН.

Казань.

НОГААН ШӨЛДЕРНИҢ «КАМГАЛАКЧЫЛАРЫ»

Чувашияда Вурнарның химия заводу тараа культураларының үрезиннерин хораннаар, бо чылын планда ажыр үндүрген химиктиг бүдүмелдериниң баштайгы бөлүүн Украинаның тараажыларынче чоруткан.

Ол бүдүрүлге үнүштер камгалаар химиктиг бүдүмелдер үндүрериңге специализастаттынып турар. Ук бүдүмелдерни тараа болгаш техниктиг культураларның шөлдериниң бок үнүштерин узуткаарынга, теплицаларда хөрзүнүң халдавыр чок болзуурарынга ажыглап турар.

Тоску беш чылда завод барык-ла чаазы-биле кылдынган. Эрги цехтерни чаарткан, чаа күчүлерни ажыглалга киирген. Ол чорук бүдүрүлгениң төлевилел күчүзүк ажырарының болдунар аргазын берген.

«1976—1980 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң кол угланыышкыннары» деп партияның XXV съездизинге СЭКП ТК-ның төлевилелинде үнүштер камгалалының химиктиг бүдүмелдерин бүдүрерин болгаш ассортиментизин дыка калбартырын баш удур көрген. Вурнар химиктериниң мурнунда база-ла ындыг сорулга салдынган. Оңгу беш чылда аңаа үш чаа цех ажыглалга кирер. Көдээ ажыл-агыйга херегләэр химиктиг бүдүмелдер үндүрери үштүң бир кезээнден ажыр көвүдээр.

В. ЖЕЛЕЗНОВ.

Чебоксары.

ДАШТАН ЧАЗААН ЧҮҮЛДЕР

Тыва автономнуг республиканың чурт музейинде чазаныгга уран чүүлүнүң аныяк мастерлериниң делгелгези ажыттынган. Кара, ак, хүрең чонар-даштан чазап кылган дөртен ажыг ажылдарны ында делгеп көргүскен. Даштан чүве чазаар мастерлер бистиң амгы үевистиң кижилериниң — шөлдерниң болгаш фермаларның маадырларының овур-хевирлерин, аныяк ажылчыннарның портреттерин тургускан. Тайга черге таваржып болур аң-меңниң дүрзү-хевирлери-даа мында бар.

Даштан чүве чазаары—тыва улустуң чаңчыл болган уран чүүлү. Уран-шеверлер боттарының уран чүүлүн салгалдан салгалче дамчыдып келген. Ам республикада даштан чүве чазаарының элээн каш бөлгүмнери ажылдап турар. Ат-сураглыг мастерлер Тыва АССР-ниң Күрүне шаңналдарының лауреаттары Р. А. Аракчаа болгаш Б. Х. Баяңды, РСФСР-ниң алдарлыг чурукчузу болгаш ССРЭ-ниң Күрүне шаңналының лауреады Х. К. Тойбу-Хаа олар аныяктарның дагдыныкчылары болуп турар.

Р. КОЗЬМИН,
СЭТА-ның корр.

Кызыл.

Партийжи информациялар

НЕМЕЛДЕ ХЕМЧЕГЛЕР АЛГАН

СЭКП Бай-Тайга райкомунуң бюрозунга ажыл-агыйларда кыштаглаашкынның байдалын чугаалажып, партия райкомунуң болгаш райкүүскомнуң харыысалгалыг ажылдакчыларының информацияларын дыңнаан.

Районда кыштаглаашкынның байдалы чүгээр болуп, аңаа хыналданы күштелдиргенин бюро демдеглээн. Парткомнар кыштаглаашкынны организастыг эрттирериниң хемчеглерин ажылдап кылгаш, боттандырып турар. Район төвүнүң албан организацияларын бригадаларга, фермаларга дузалажыры-биле хувааган. Кижи эмчилери, лекторлар неделя санында малчыннарже үнүүшкүннерни кылгылаан.

Амгы үеде хой оолдаашкыны ажыл-агыйларда түлүктээн. Оларның чаш төлү чидириг чокка ажаап алдынып турар. Ылаңгыя «Кара-Хөл» колхозта кыштаглаашкын өске ажыл-агыйлардан дээре. Ында төрүүр малдың 64 кодanынга партkomнуң харыысалгалыг активчилерин хувааган. Кыштаглаашкынның байдалын колхоз баштаар черинге болгаш парткомга он хонуктап, бригадаларга чеди хонуктап түңнээр. Чоокку хүннерге чедир оолдаан 3400 ажыг хойнуң чаш төлү менди, ажаалда-чемгерилгезин организастап турары эки. Коданнарда мал чеминиң рационун тургускан. Бригада бүрүзүнде мал чемин сөөртүр машиналарны, тракторларны быжыглаан.

Ынчалза-даа районда кыштаглаашкынны организастаанында улуг четпестер барын бюро демдеглээн. Чижээ, «Мурнакчы» колхозта бо чылдың январьда эрткен чылдың ол үезинден хөй мал өлген. «Тээли» совхозта бода малдың хорамчазы база улуг. Моон чылдагааны малдың ажаалда-хайгааралын четпес тургусканында. Саваң болгаш өске-даа бөдүүн чемнерни буска ылбырадып белеткээр дериглерни кайы-даа ажыл-агыйлар ажыглалга киирбээн. Мурнакчыларның дуржулгазын нептередир талазы-биле ажыл четпес.

Мал кыштаглаашкынында өске-даа четпестерни бюрога шыңгыы чугаалажып, ону чайладырының сорулгаларын айыткан доктаалды хүлээп алган.

Б. БАРБА.
Бай-Тайга район.

КОММУНИСТЕРНИҢ КИЧЭЭНГЕЙИНДЕ

«Найырал» совхозтуң Үрбүн салбырында партия эге организациязының коммунистериниң хуралынга СЭКП-ниң XVI Тыва область конференциязының ажылының түңнелдери болгаш салбырда мал оолдаашкынының дугайында айтырыгны чугаалашкан.

Харыысалгалыг участоктарга коммунистерни таарыштыр тургузуп, социалистиг чарышты калбартып, оңгу беш чылдың сорулгаларын күүседиринче бүгү күштү салбырның ажыл-ишчилери угландырып турар. Бо хүннерде оларның мурнунда харыысалгалыг кампания — хой оолдаашкыны түлүктээн. Төрүүр хойнуң 24 коданында 7 муң ажыг хой бар. Амгы үеде оолдаан 2300 ажыг хойнуң хураганнары шупту онча-менди алдынган. Үрбүн сүт-бараан фермазында төрээн 25 инектиң бызаалары база чидириг чок. Төрүүр малдар коданнарында сиген, сула, чарба ышкаш мал чемнерин четчири-биле чедирген.

Малчыннар ортузунга зооветеринарияның болгаш экономиктиг өөредилгени бригадалар аайы-биле айда ийи удаа эрттирип турары ажылга эки салдарны чедирген.

Коммунистер кыштаглаашкында бар четпестерни чайладырынче угланган шыңгыы чугааны кылганнар. Чамдык коданнар клеткалар, кормушкалар, суг кудар доскаарлар-биле четче хандырттынмаан. Дирекция салбырга тускай автомашинаны быжыглаваан.

Ниитиниң малын хүр-чаагай кыш ажырар, чаш төлүн чидириг чокка камгалап алыр дээш социалистиг чарыштың калбак нептерелдиг болурун чедип алырын коммунистер шиитпирлээннер.

О. СЕДИ,
СЭКП Улуг-Хем райкомунуң инструкторoccurs.

Съезд мурнунуң күш-ажылчы ээлчээ

БАШКИР АССР. Чаа-Уфаның нефть болбаазырадыр Ленин болгаш Октябрь Революциязы ордениерлиг заводунуң коллективи СЭКП-ниң XXV съездизин төлептиг уткуур дээш социалистиг чарышка улуг чедиишкиннерлиг чоруп турар. Ол бүдүрүлге чери хөй октанныг бензинни кылып үндүрерин 94 хуу чедирген болгаш ооң тос чүүл продукциязынга Күрүнениң шынар демдээн тывыскан.

Ленин болгаш Күш-ажылдың Кызыл Тук орденниг улуг оператор Ф. З. Низамовтуң удуртканы № 5 парафин машиназының бригадазы съезд мурнунуң шалыпчы ажыл-ижин чедиишкиннинг кылып турар. Партия съездиниң ажыттынар хүнүнге чедир ол мурнакчы коллектив ийи ай планын күүседир болгаш продукцияның 97 хуузун бедик шынарлыг кылып үндүрерин шиитпирлээн.

ЧУРУКТА: улуг оператор Ф. З. Низамов Башкирияның нефтичилериниң дугайында ном бижииринге белеткенип турар чогаалчы Р. Хакимов-биле чугаалажып олур.

В. ВОНОГТУҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы).

ЧЫЛДА 4000 ТОННАНЫ

Липецк обласка мал семиртир азыраар «Лебедянский» совхоз инек эъдин бүдүрерин ийи катап көвүдедир болгаш ону беш чылдың төнчүзүнде чылда 4000 тонна чедирер деп шиитпирлээн. РСФСР-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозунуң коллегиязы бүдүрүлгениң ажыктыын болгаш ажылдың шынарын бедидер талазы-биле ол ажыл-агыйның ап турар хемчеглерин чүүлдүг деп көрген болгаш ол хемчеглерни ылап өөренип көргеш, хүн бүрүнүң практиказынга калбаа-биле ажыглаарын сүмелээн. Ындыг бедик көргүзүгнү чүнүң күзели-биле чедип алыр деп турарыл?

Лебедянскийниң күрүне-колхоз каттыжышкынының баштаар чериниң даргазы В. П. Свиридовтуң СЭТА-ның корреспондентизинге чугаалааны болза: Калбак кооперастаашкының, малды семиртир азыраар талазы-биле фирманы районга тургускан чорук ындыг шиитпирни хүлээп алырының аргазын биске берген. Ук фирманың составында «Лебедянский» совхозтан аңгыда 12 колхоз болгаш 8 совхоз кирип турар. Күштерни болгаш херенгилерни каттыштырган чорук комплексти, механизастаттынган шөлдүг тударының, ажылдап турар фермаларны чаартырының, мал чеминиң бүдүрүлгезин көвүдедириниң болгаш аъш-чем үлетпүрүнүң артынчыларын ажыглаарының, малды семиртир азыраарының дешпилгелиг технологиязын шиңгээдириниң аргазын берген.

Фирманың ажылдап турарының механизми нарын эвес. 20 колхоз болгаш совхоз аныяк малдарны «Лебедянский» совхозка чорудуп бээр. Демги кол бүдүрүлге аныяк малдарны чогуур хемчээлинге чедир семиртир азыраар болгаш ооң соонда (немелде деңзини бүрүнү-биле малды чорудуп берген ажыл-агыйларның эът дужаар планының күүселдезинге киир санаар) күрүнеге садар. Семиртилгениң түңнелинде каттыжышкынның киржикчилеринге санаттынган центнер немелде деңзи бүрүзү дээш орулганы шилчидип бээр.

Ажыл-агыйлар аразының кооперациязы инек эъдин бүдүрериниң хемчээлин көвүдедириниң, ооң шынарын бедидериниң болгаш бот-үнезин чиигедириниң аргазын берип турар. Чижээ, чүгле эрткен чылын бежен алды муң баш хире бугажыктарны семиртир азыраан. Ол биче эвес көргүзүг. Мырыңай чоокта чаа-ла ол хире хемчээлдиг инек эъдин бүдүн район безин бүдүрүп шыдавас турган. Мал бүрүзүнүң ортумак дужаалда деңзизи — 382 килограмм, бүгү малдың 82 хуузу — дээди деңгилгелиг. Каттыжышкынның орулгазы бүдүн чартык миллион рубль ашкан.

СЭКП ТК-ның XXV съездиге төлевилелин чугаалажып көргеш, эът бүдүрерин өстүрерин хандырарынче кыйгырып турарын барымдаалааш, малчыннар бедиткен хүлээлгелерни алган. Онгу беш чылда семиртир азыраары-биле колхозтардан болгаш совхозтардан бүгү аныяк малды чылда 10 муң баш чедир хүлээп алыр деп шиитпирлээн. Бир баштың дужаалда деңзизин 440—450 килограмм чедирерин төлевилээн. Специалистерниң санаашкыннарындан алырга, ол чорук чылда 4000 тонна инек эъдин бүдүрерин хандырар болуп турар.

ЧЫЖЫРГАНА ШЫРГАЙ ӨЗЕР

Тывага чыжыргананы өстүрерин улам калбартыр хемчеглерни республиканың арга-ыяш ажыл-агыйының ажылдакчылары 1974 чылдан бээр ап эгелээн. Ынчангаш 500 га черни чыжыргана өстүрериинге аңгылаан. 1975 чылда чыжыргана тарып өстүрериинге таарымчалыг 350 га черге төлевилел-шинчилел ажылдарын чорудкан.

«Союзгипролесхоз» институт Тываның хемнериниң чыжырганалыг черлерин шинчилеп, чижелээн. Ол ёзугаар районнарда ыяш ажыл-агый черлериниң чыжыргана өстүрер планын бо чазын тургузар. 1976—1980 чылдарда Тыва АССР-ниң агаар-бойдузунуң байдалынга хамаарыштыр комплекстиг механизацияга болгаш химизацияга үндезилеп чыжыргананы суггарып өстүрер арганы ажыглаарын көрген.

Ыяш ажыл-агый черлеринде чыжыргананы өстүрүп алгаш, тарыыры калбарган. Ол орулганы боттандырары-биле 980 дөрбелчин метр ажыктыг шөлдүг теплицаны ажыткан. Ында 190 муң дөстерин олурткан. Ол ажыл 1973 чылда-ла эгелээн. Чыжырганаы өстүрер черлерни 114 га чедирген. Ооң иштинде 66 га черни эрткен чылын олурткан. Арыгларда 154 га чыжыргана культуразын тараан. Боду чайгаар үнген чыжыргана сыптарын 349 га шөлде өстүрген. 223 га черде өлген болгаш үрелген сыптарны аштап, диргизип, хайгааралга алган. Ол ховар үнелиг үнүштүң 25 шөлүн кажаалаан. 677 га черде сыптарны хайгааралга ап, ажаап турар.

Чыжыргана өстүрер ажыл-агыйларга тракторларны, андазыннарны, культиваторларны, суг чаштырар болгаш өске-даа машина-техниканы немей берген. Чыжыргана ажыл-агыйын Тывага хөгжүдеринче сагыш салдышкын эки түңнелдерни берип эгелээн. 1973—1975 чылдарда 199 тонна чыжыргана чыгдынган. Ооң иштинде эрткен чылын 55 тонна дүжүттү алган.

Онгу беш чылда чыжыргана ажыл-агыйы улам сайзыраар. Ооң суггаттыг плантациялары Тывага 500 га чедер. Боду үнген сыптарны ажаап өстүрериниң аргаларын «Союзгипромлесхоз» институт белеткеп турар. Чыжыргана шөлдерин калбартырынга болгаш суггарып ажаарынга бо чылын 19 муң рубльди чарыгдаар. Чыжыргана арыглаарынга дүргеп маңнаар күчүлүг беш автомашинаны, 2 бульдозерни алыр.

О. ОНДАР.

ДЕЛЕГЕЙ БО ХҮННЕРДЕ

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БҮЗҮРЕЛДИҢ БОЛГАШ ЧОГААДЫКЧЫ ЧОРУКТУҢ БАЙДАЛЫ

БЕРЛИН. «Бүзүрелдиң болгаш чогаадыкчы чоруктуң байдалы» деп, ГСЧП-ниң IX съездизинге белеткелди «Нойес дойчланд» солун ынчаар тодаргайлап турар. Съезд мурнунда чугула документилерни — ГСЧП-ниң программазының болгаш уставының төлевилелдерин, 1976—1980 чылдарда республиканың улус ажыл-агыйын хөгжүдер дугайында директиваларның төлевилелин парлап үндүргенинден бээр ай хире үе эрткен.

ГСЧП-ниң съезд мурнунуң документилерин ГДР-ниң ажылчы чоннарының калбак массалары эң-не изиг-биле чүүлдүгзүнүп база деткип турар.

ДЕҢ-ДЕСКИ ХӨГЖҮЛДЕ

БУДАПЕШТ. ВУР-нуң алюминий үлетпүрүнүң — венгр индустрияның эң чугула адырларының бирээзиниң мурнунга бо чылын улуг сорулгалар салдынып турар. Белен продукцияның хемчээли чыл дургузунда 19 хуу өзер болгаш 70 муң тонна чедер. Оон аңгыда 150 муң тонна алюминийни республика Совет Эвилелинден венгр глиноземниң орнунга алыр. 1962 чылда ат салган чазактар аразының үр хуусаалыг дуржулгазы ол адыр талазы-биле ийи чурттуң кады ажылдажылгазының үндезини болуп турар.

Бешки чылдың баштайгы чылында 3 миллион тонна боксит рудазын — алюминий бүдүрериинге хереглээр баштайгы чиг-этти казып тыпкан турар.

САЙ-ДАШ ТӨККЕН ЧЕРЛЕРДЕ САДТАР

ПРАГА. Республикада эң улуг Соңгу-Чехтиң хүрең хөмүр-даш бассейни бодунуң чаңчыл болган бүдүш-хевирин чоорту өскертип турар. Чоокта чаа-ла сай-даш төп кааан чыткан чүс-чүс гектар куруг черлерде ам кат-чимистиг садтар, ыяш парктары, арыг суглуг хөөлбектер, дыштанылганың бүдүн зоналары бар апаргылаан.

Сөөлгү чылдарда аңаа черлерни катап тургузары-биле хөй чүүлдү кылган. Беш чыл дургузунда ол сорулгаларга чыл бүрүде-ле 100 миллион кронну чарыгдап келген. 1500 гектар черни катап тургускан, ам ону көдээ, ыяш болгаш суг ажыл-агыйының херегледеринге ажыглап турар.

ЭРТЕМ КАДРЛАРЫ ӨЗҮП ТУРАР

УЛАН-БАТОР. ССРЭ-ниң болгаш социалистиг өске-даа чурттарның эртемнер академиялары-биле эртем талазы-биле кады ажылдажылга моол эртемни хөгжүдеринге дыка улуг ужур-дузалыг болуп турар деп, МАР-ның Эртемнер академиязының президентизи Б. Ширендыб СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседага чугаалаан. Ындыг кады ажылдажылга бистиң кадрларывыстың өзүлдезинге, эртем шинчилелделериниң угланыышкыннарын шын шилип алырынга болгаш оларның теоретиктиг деңнелиниң бедидеринге идигни берип турар деп, ол демдеглээн.

Моол эртем дүрген темпилер-биле хөгжүп турар. Сөөлгү беш чылдарның дургузунда МАР-ның Эртемнер академиязының институттары 161 эртем шинчилелдиң түңнелдерин бүдүрүлгеге шиңгээдири-биле дамчыдып берген.

(СЭТА).

СЭКП-ниң съезд бүрүзү — төөгүлүг чугула үе-чада

СОФИЯ. (СЭТА). СЭКП-ниң съезд бүрүзү совет улустуң коммунизмче оруунга чугула үе-чада болуп турар деп, БКП ТК-ның теоретиктиг органы «Ново време» журнал редакциязы чүүлүнде бижип турар. Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының съездилериниң документилери болгаш шиитпирлери марксистиг-ленинчи теорияның хөгжүлдезинге тодаргай салыышкынны киирип, совет ниитилелдиң хөгжүлдезиниң эртемниг перспективаларын ажыдып турар.

СЭКП-ниң XXV съездизи иштики политика болгаш делегей талазы-биле онза ужур-дузалыг болур. Марксистиг-ленинчи анализке үндезилээш, съезд совет улустуң тоску беш чылда чорудкан кедергей улуг тургузукчу ажылын, коммунистерниң болгаш бүгү ажылчы чоннуң чымадырган дуржулгазын түңнеп көөр, коммунизм тургузуушкунунуң чаа планнарын төлевилээр. СЭКП-ниң база Совет күрүнениң даштыкы политиктиг ажыл-чорудулгазының кол угланыышкыннарын тодаргайлаар.

«1976—1980 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң кол угланыышкыннары» деп партияның XXV съездизинге СЭКП ТК-ның төлевилелинге хамаарыштыр журналдың демдеглээни болза: совет улустуң тургузукчу ажыл-чорудулгазының чаа үе-чадазы хамыктың мурнунда ажыл-агый база культура тургузуушкунунуң улуг хемчээлдери-биле, ажылчы чоннарның чаагай амыдыралының хажык чок бедиишкини-биле тодараттынып турар.

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң сөөлүнде эрткен беш чыл СЭКП-ниң удуртулгазы-биле совет улустуң чедип алган кайгамчык улуг чедиишкиннери-биле демдеглеттинген деп чүүлде чугаалап турар.

СЭКП-ниң иштики политиказы болза, тайбыңга болгаш улустарның айыыл чок чоруунга, оларның агрессияга база империализмге удур демиселинге бараан болуп турар ооң даштыкы политиказы-биле түдүш харылзаалыг. Ол политика совет улустуң, акы-дуңма социалистиг чурттарның улустарының болгаш бүгү делегейниң ажылчы чоннарының үндезин эрге-ажыктарынга дүгжүп турар. СЭКП ТК-ның болгаш ТК-ның Чиңгине секретары Л. И. Брежневке баштаткан СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң идепкейлиг, хажык чок болгаш сорулгаже угланган ажыл-чорудулгазының ачызында сөөлгү чылдарда СЭКП-ниң XXIV съездизиниң даштыкы политиктиг угланыышкынын боттандырарынга дыка улуг чедиишкиннер чедип алдынган.

ССРЭ-ниң ленинчи даштыкы политиказы янзы-бүрү ниитилел тургузуглуг күрүнелер-биле тайбың кожа-хелбээ догуннаашкынының принциптеринге үндезилеттинип турар. Совет Эвилели Хельсинкиге чөвүлел хуралга хүлээп алган шиитпирлерниң пункт бүрүзүн херек кырында боттандырып турар. Ниити-европа чөвүлел хуралының түңнел актызының экономика, эртем болгаш техника-биле делегейниң кады ажылдажылгазын калбартырынче база ханылаштырынче угланган чүүлдерин боттандырарының талазы-биле хемчеглерни СЭКП ТК-ның төлевилелинде айыткан деп, «Ново време» журнал түңнелинде бижээн.

КҮРҮНЕ СЕКРЕТАРЫНЫҢ ХҮЛЭЭП КӨРГЕНИ

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Аңаа болган парлалга конференциязынга күрүне секретары Г. Киссинджерден АКШ-тың эң улуг ужар чүүл концерни «Локхидтиң» ажыл-чорудулгазынга хамаарыштыр сойгалаашкыннарның дугайын чугаалаарын дилээн.

Ол корпорация саарылга рыногу дээш адаан-демиселге хөй чылдарның дургузунда дыка хөй чурттарның политиктиг амыдыралынга холгаарлавышаан, оларга садып-хээлилээр чорукту калбаа-биле ажыглап турганын дыңнаткан болгай.

Чазак ол чергелиг фактыларның дугайын элээн каш айлар бурунгаар билген болгаш ындыг янзылыг практикага хамаарыштыр «харладаашкынын болгаш дувүрээзинин» илергейлеп турар деп, Г. Киссинджер медеглээн.

Өске чурттарның иштики бызыг турушкуг чоруун болгаш иштики политиктиг байдалын барымдаалап алырга, ол чорук шиңгыы уржуктарлыг болуп турар деп, күрүне секретары чугаалааш, өске чурттарның иштики херектеринге америк монополияның холгаарлап турганының фактызын хүлээп көрген.

Бодунуң хээли берип турганы албан-дужаалдыг кижилерниң аттарын, а ол ышкаш ол чурттарның аттарын чажыт хевээр арттырар дугайында «Локхидтиң» удурткучуларының дилээн чазак деткиир деп шиитпирлээн дээрзин ол оон-биле кады дыңнаткан.

Америк парлалганың бадыткап турарындан алырга, чугаа болза Япониянын, ГФР-ниң, Италияның, Голландияның, Мексиканың болгаш Гватемаланың дугайында болуп турар.

ПАТРИОТТАРНЫҢ КОНТРОЛЮНДА

ЛУАНДА. (СЭТА). Ангола Улус Республиканың чепсектиг күштери калыг-дошкун тулчуушкуннарның соонда Лузу хоорайны — интервентилерниң болгаш үймээнчилерниң холунга турган Бенгель демир-оруунда сөөлгү улуг транспорт белдирин ээлеп алган. Ол хоорайның хостааның соонда чурттуң барыын чүгүнден чөөн чүгүнче кежилген бүгү демир-орук патриоттарның контролюнда кирген. Чазактың шиитпири-биле демир-орукту катап тургузарының бачым ажылдары эгелээн.

Лузу-биле чергелештир, Намибия-биле кызыгаардан 320 километрде туруп турар Серпа-Пинту хоорайны база хостаан. Мырыңай чаа-ла Сива-Порту хоорайның хосталганының соонда үймээнчилер боттарының штаб-квартиразын ынаар көжүрер бодап турган. Ынчалза-даа олар ол хоорайга чедип шыдавайн, чер ара будалып калган.

Неделяның эгезинден бээр улусчу армия интервентилерниң болгаш үймээнчилерниң контролюнга турган сес улуг хоорайны хостааның найысылалдың радиозу дыңнатпышаан, патриоттар Анголаның кол демир-оруу-биле чергелештир, Мосамедиш-Серпа-Пинту аразының демир-оруунуң эге пунктуларын бүрүнү-биле контрольдап турар деп демдеглээн.

Аңаа кээп турар дыңнадыглардан алырга, ийи сандарадыкчы бөлүглежиишкиннерниң бирээзи — УНИТА-ның хардаачылары бодунуң шериг талазы-биле аштырганын херек кырында миннип турар документини тараткан болуп турар. Дүрүм ёзугаар чазакка удур «аңаа дайынны» уламчылаарының ужур-утка чогун хүлээп көрбүшаан, үймээнчилер «арга-арыг иштинге, дагларга болгаш хемнер уннарынга чажыт партизан хөделиишкиннеринче» шилчиир бодап турарының дугайын медеглеп турар.

ЛОНДОН. (СЭТА). Амгы үеде Анголаның 14 можу төптериниң онун АУР-ниң дүрүм ёзугаар чазаа бүрүнү-биле контрольдап турар деп, «Файнэшнл таймс» лондон солун ол дугайын дыңнаткан.

АУДР-НИҢ УДУРТУЛГАЗЫНЫҢ МЕДЕГЛЕЛИ

АЛЖИР. (СЭТА). АУДР-ның Революстуг чөвүлели болгаш чазаа Барыын Сахарада байдалдың дугайында медеглел кылган. Ук чериң болгаш делегей организацияларының тодаргайлааны турушка шынчы Алжирниң чазаа Барыын Сахараның чонунуң бот тодараттынар эргезинден ойталап шыдавас деп медеглелде чугаалап турар.

Соңгу-Барыын Африкага, Чер ортузу далайга болгаш Араб Чөөн чүкке тайбыңны болгаш айыыл чок чорукту камгалаарынче херек кырында угланган кандыг-даа шиитпирни хүлээп алырда, ол районнуң улустарының тура-соруун хажык чок хүндүлээзе чогуур деп медеглелде айтып турар. Барыын Сахараның чурттакчыларының тура-соруун хостуг илередир чоруун чүгле даштыкының кандыг-даа күткүшкүнү чокка азы КНО-нуң өмээржилгези-биле бот тодараттынышкын дугайында референдум чорударының аргазы-биле магадылап болур. Соңгуургалдыг өске талаларның туружу кандыг-даа болур болза, Алжир КНО-нуң чиңгине секретарының сорулгазын чиигедир база ол районга тайбыңны хевээр арттырар дээш, аңаа кандыг-даа янзы идигни бээр деп медеглелде айтып турар.

ТРИПОЛИ. (СЭТА). Алжирниң Революстуг чөвүлелиниң даргазы Хуари Бумедьен албанның аян-чоруун кылып Ливан Араб Республикада чедип келген. Ол ЛАР-ның Революстуг командылалының чөвүлелиниң даргазы Муамар Каддафи-биле болгаш албанның өске-даа кижилери-биле Барыын Сахарада байдалдың дугайында чугаалажышкынны кылыр.

АНГОЛА. Ангола Улус Республиканың национал шериниң шаап халдаашкыннары үргүлчүлевишаан.

ЧУРУКТА: хостаттынган районнарның чурттакчылары национал шеригниң дайынчыларын чылыы-биле уткуп ап турары.

АП-СЭТА-ның фотозу.

НИГЕРИЯДА ЭРГИЛДЕ

ЛАГОС. (СЭТА). Нигерияга күрүне эргилдези болган. Бүгү чуртка кежээкиниң 18 шактан эртенгиниң 6 шакка чедир комендант шагын чарлаан, Нигерияның бүгү кызыгаарлары, далай өртээлдери болгаш аэродромнары хаагдыг. Ол дугайында дыңнадыгны Лагос радиозу дамчыткан.

Күрүнениң дүжүрткен баштыңы Муртала Мухаммедтиң болгаш ооң чазааның кежигүннериниң салым-чолу билдинмес. Камгалал министринден болгаш полиция министринден аңгыда, чазактың бүгү кежигүннерин, а ол ышкаш бүгү штаттарның губернаторларын дүжүрген деп, радионуң дыңнадыында чугаалап турар.

Улуг офицерлерни боттарының албан-хүлээлгезинге хевээр турар болгаш онза дыңнадышкын болгуже чедир бодунуң эргезинде кижилерге кандыг-даа дужаал бербес деп дужааган.

Хоорайда байдал ындыг-ла дүшкүүрлүг эвес. Даштыкы черлер-биле телефон болгаш телеграф харылзаазы чогумчалыг ажылдап турар.

Өске талазында, Энугу хоорайда туруп турар шериглерниң штавының начальнигиниң өмүнээзинден дыңнадыгны база дамчыткан. «Лагоска үймээн үндүрген шериглер сандараан» деп, ол дыңнадыгда бадыткап турар.

Репортаж

ЭРТКЕН ЧЭЭРБИ ЧЫЛДАР

Республиканың Кызылда турум болгаш бот-өөредилгелиг ортумак школазы. Байырлалдыы-биле кеттинген аңгы-аңгы назы-харының кижилери школаның класстарын, коридорун долдур чыглып келген. Оларның баштайгылары кады өөренип дооскан таныш аайынче тынчып алган, ында-мында бөлүк-бөлүк болуп чугаалашкан, чаа келгеннери башкылары өөрү-биле ужуражып, мендилешкен — шимээнниг-ле тур.

Мурнуку чылдарда ол школа тускай бажың чогундан найысылалдың аңгы-аңгы ортумак школалары-биле сынмарлаштыр туруп келген. Бо чорук башкылар коллективинге болгаш өөреникчилерге шаптыктыг болуп келген болбайн аан. Школа ам хоорайның Ажылчын кудумчузунда делгем өрээлдерлиг, чырык соңгаларлыг таарымчалыг бажыңга четтиккен.

Коңга-даа эткен. Школаның аңгы өөреникчилери, чалаткан доозукчулары, оларның эргим башкылары ооң делгем коридорунда белеткээн парталарга олурупканнар.

Чыылганнарга бир янзы урок эгелээн... Оларның мурнунда школаның директору Е. Г. Зубова.

Республиканың турум болгаш бот-өөредилгелиг ортумак школазының тургустунганындан бээр 20 чылының юбилейи бо чылын болуп турарын Елена Григорьевна чугаалаарга, зал динмиттиг адыш часкаашкыны-биле уткаан. Дараазында школаның эң баштайгы — 1956 чылда доозукчузу, юстиция министри А. Д. Ховалыгны «харылзаары-биле» самбыраже кыйгырган.

— Бо школаны ынчан бистер 5 кижи дооскан бис. Амыдыралга путёвка дижиривис аттестатты алгаш, хөй кезиивис күзээни дээди өөредилге черлеринче кирип, ону база доостулаан — деп, ол сөзүн эгеледи. — РСФСР-ниң, Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Сиин-оол Оюн, Культура министерствозунуң ажылдакчызы Клара Сагды школа дооскаш, Ленинградтың театр институдунга киргеш, ону чедиишкинниг дооскаңнар. Бодум күрүнениң Свердловск университединге киргеш, оон юридиктиг факультедин доостум.

Ажылдап турган өөренири ындыг-ла белен эвес, улуг күш үнерин мында олуруп турар кижи бүрүзү билир. Хамыктың мурнунда өөредилге дээш күзел-сорук херек. Кижи үе-шакты чөп ажыглаан тудум өөредилгеге чедиишкинниг болурун Анай-оол Дыытпаевич бөгүнгү өөреникчилерге сүмелеп турду. Эртем-билигни берген эргим башкыларынга өөрүп четтиргенин ол илередип, оларның берге болгаш харысалгалыг чугула ижинге улуг-улуг чедиишкиннерлиг болурун күзээн.

Самбырада 1963—1964 өөредилге чылының доозукчузу, Тываның дыл, литература болгаш төөгүнүң эртем-шинчилел институдунуң эртем ажылдакчызы Базыр Санданович Сонам:

— Бот-өөредилгелиг школаны чамдык эштер дег хоорайга эвес, Эрзинниң Нарынга дооскан мен. Кады школа дооскан өөрүм нургулайы-ла көдээ ажыл-агыйның ортумак, дээди өөредилге черлерин доозуп, агрономнар, мал эмчилери, зоотехниктер апарган. Школа соонда акы-дуңма Моол Арат Республиканың найысылалы Улан-Батор хоорайга өөренир аас-кежик менээ таварышкан. Аңаа университет доостум...

Тус школаның өөреникчилери чүгле чурт иштинге эвес, а харын даштыкыда безин дээди өөредилге черлеринге кирип, чедиишкиннинг доозуп кээп турарынга өөрүвес арга жок. Бо дээрге, хамыктың мурнунда, школаның башкылар коллективиниң өөреникчилерге четчир билигни берип турарының база бир херечизи-дир.

Самбырада оон дараазында өөредилге чылының доозукчузу Л. В. Добромыслова:

— Бөгүн хоорайда Күрүнениң педагогика институдунга студентилерге экзамен хүлээп ап турдум. Бичиимден тура-ла башкы болурун күзеп, ылаңгыя башкыларымны улуг хүндүлел-биле бодап чоруур мен. Өөреникчи кижи кажан эмчи, башкы, эртемден — кымдаа апарза, пенсиязын чедип, улгадып кырызада, билиг берип өөреткен башкылары аңаа эң-не чоок, эргим хүндүлүг кижилер болуп артар — деп, ол үнелеп чугаалады. Людмила Владимировна частыы берген чечээ ак-кызыл өңнүг, савада бажың чечээн бедик көдүрүп, столга салгаш:

— Делегейниң өң-баазын чечектериниң өмүнээзинден бо чечекти эргим башкыларывыска бүгү доозукчуларның мурнундан бараалгаттым — дээн.

Доозукчуларның болгаш бөгүнгү өөреникчилериниң ындыг янзылыг школазынга, башкыларынга өөрүп четтиргенин илереткен чылыг сөстерин бижиир болза дыка хөй. Самбырага туруп «харылзаан» доозукчу, өөреникчи бүгүдезин зал динмиттиг адыш часкап үдеп, кежээни улам байырлал шинчи киирип турган.

Дараазында школа директору Елена Григорьевнаның аңаа кыска чугаазы бо:

— 1956 чылдан бээр бо школаны 3796 кижи доозуп, бүткен билигниң аттестаттарын алган. Оларның аразындан билигниң шынары эки деп демдеглеткен 11 кижи мөңгүн медальдыг үнген. Өөредилгезинге кызымак, бүдүрүлгениң, школаның хөй-нийти ажылдарынга идепкейлиг 29 кижи мактал бижиктер-биле шаңнатканнар. Ол ышкаш аңгы-аңгы чылдарның доозукчуларындан 57 кижи школаның Хүндүлел дептеринде киир бижиткен.

Республиканың улус өөредилгезинге турум болгаш бот өөредилгелиг ортумак школа эрткен 20 чылдың дургузунда биче эвес үлүүн киирген. Башкыларның профэвилел обкому школаның ындыг ачы-хавыязын демдеглеп, мактал бижик-биле шаңнаан. Чырыдышкын министерствозунуң инспектору А. Г. Лихачева тус шаңналды ол кежээ байырлалдыг байдалга тывыскан.

Лебедев-Кумачның «Калбак делгем Төрээн чурт» деп ырын кежээниң киржикчилериниң массалыг ырлааны-биле оон өөредилге-байырлыг кезээ доозулган. Дараазында танцы, атракцион эгелээн.

Доозукчулар ийи-ийи кылдыр четтинчипкен вальстап, ээнинеллир бөлденип турда, Елена Григорьевна-биле чугаалажып олур бис.

— Бо өөредилге чылында чеже өөреникчи, чеже класс барыл, башкы? — деп айтырыымга:

— Республиканың бот-өөредилгелиг школазының консультация пунктулары 28 кезек черде тургустунган. Олар Кызыл хоорайдан эгелээш Мөңгүн-Тайга, Өвүр, Эрзин, Тес-Хем, Кызыл районнарынга хамааржыр. Бо пунктуларда ниитизи-биле 111 класста 1500 өөреникчи хаара туттунган — деп, ол кысказы-биле тайылбырлады.

Школага ужуражылга кежээзи орай дүнеге чедип, ыры, хөгжүм үзүктелбейн турган.

С. ТАС-ООЛ.

ПРЕМЪЕРА БҮРҮЗҮ БАЙЫРЛАЛ БОЛЗУН

(«Ийи өң» деп шииге хамаарыштыр)

«Хулиганнарга удур демиселге амы-тынын берген, өлүрткениниң соонда Кызыл Тук ордени-биле шаңнаткан маадыр комсомолчу Леня Говрильцевтиң чырыткылыг тураскаалынга бо шиини бараалгаттывыс» — деп, чарлакчының маажым, сүрлүг сөстери үрүңгейнип турган залды дораан-на оожургадып, сценаның дүрген ажыттынарынче чалай берди.

Караңгы сценаның ханызындан прожекторнуң тырыкы чырыынга аянныг кеттинген, топтуг хевир-шырайлыг оол ыылаштап үнүп кээрге, кижиниң сонуургалы улам күштелип кээр болду. Чамдык көргүзүглерниң соонда, эң ылаңгыя сөөлгү көжеге хагдынарга, көрүкчүлер шиини демниг адыш часкаашкыннары-биле хүлээп алды. Колдуунда аныяк көрүкчүлер (өөреникчилер, студентилер) шииниң утка-бодалын чүгле эки билген эвес, а харын ону ниитизи-биле чогумчалыг дамчыдып шыдаан артистерниң оюнундан таалал ап, сагыш-сеткили хайныкканы илден болду.

А республиканың хөгжүм-шии театрының чаа тургусканы А. Зак биле И. Кузнецовтуң бо шиизи чугула амыдыралчы теманы — хулиганнаар чорукка удур хөй-ниитиниң демиселин чырыткан. Хулиган үүлгедиглерни узуткаары чүгле суд, прокуратура, милиция органнарының эвес, а хөй-ниитиниң херээ деп идеяны чидиглендирип бадыткааны-биле база ниитилелдиң корум-чурумун үрээр дүржүктарга удур коргуш чок тулчуп турар комсомолчунуң овур-хевирин маадыржытканы-биле «Ийи өң» деп шии ак сеткилдиг кижи бүрүзүнге чоок, үнелиг.

Шииниң кол маадыры комсомолчу Шура Горяев социалистиг корум-чурумну үрээр кижилерни чамдык улустуң тоомча чок оюп эрте бергилээрин буруудадып турар. «Чанынга кижи өлүп-даа чытса, хая көрүнмейн эрте бээр кижилер бар. Коргунчуг чүве хулиганнаашкында эвес, бир эвес бистер шупту бир демниг сегирип алыр болзувусса, ону дазылы-биле тура тырттып кааптып болур бис, а коргунчуг чүве чүдел дээрге, ийи-чаңгыс дүржүктар кара туразында чаңнап туруп бээрге, кижилер оларны хай дивейн, херекке албайн турарында» деп, ол оол сагыжы аарып, хомудап чугаалап турар.

Ынчангаш ниитилелдиң бүгү-ле материалдыг болгаш культурлуг кежиктерин тургузуп, келир үениң салгакчылары ажы-төлдү өстүрүп, чаагай үүлелерни бүдүрүп турар ажылчын чонга удур чөңгээ кылып, кара туразында аажылап турар, хей эвес, ынчалза-даа улуг-биче-даа кижилерге бир дөмей хамалыг, хоралыг хулиганнарга удур демисежир деп сорулганы Горяев бодунуң мурнунга медерелдиг-биле тургускаш, соругдалын боттандырар дээш айыылдыг бергелерден чалданмайн, эрестиг хөлелип турар.

Шура Горяев болза авторларның чогаадып казны кижи эвес, а херек кырында чурттап чораан комсомолчу оолдуң уранчыткан овур-хевири болур. Шак ындыг — чонунга ынак, ооң дыжын үрээр, сеткилин хомудадыр деп кордаарлар-биле көрүшпес, оларны томаартып, угаан киирип шыдаар эрестер бистиң аныяктарывыста эвээш эвес.

Хулиганның хаңныг холундан Шураның амызының үзүлгени көрүкчүлерниң чүректеринге ажыг аарышкыны арттырар. Ынчалза-даа ёзулуг кижизиг, быжыг тура-соруктуг комсомолчу Горяевтиң овур-хевири ооң өөрүнүң-даа, көрүкчүлериниң-даа сагыжынга дириг кезээ артар болгаш оларны чайгаар-ла бодандырып кээр.

Шура Горяевтиң ролюн артист Х. Ширин-оол тывынгыр ойнап күүсеткеш, көрүкчүлерниң мурнунга «Ийи өң» деп шииниң чедимчелиг болурунга кол үлүгнү киирген. Киришкен шии бүрүзүнде рольдарының бот-тускайлаң онзагай чүүлдерин ажыдар дээш үргүлчү сорук кирип, кызып ажылдаар болгаш ам өзүп олурар бо аныяк актёрнуң чугаалаар аяны (интонациязы), көрүжү, шимчээшкиннери — шупту чараш мөзүлүг, чараш соруктуг, чараш бүдүштүг аныяк кижиниң овур-хевирин тургузарынга таарыжып турар.

Ооң-биле кады шииниң колдуунда чедимчелиг болганы Горяевтиң удурланыкчылары хулиганнарның овур-хевирлерин артистер Д. Намчыл, В. Серен-оол, А. Түлүш оларның шынныг дүрзүлеп күүсеткенинден улуг хамаарылгалыг. Уран чүүл практиказындан алырга, төлептиг эвес маадырларны чурууру, төлептиг маадырларга бодаарга, белен деп чугаа бар. Ол бир талазында чөп боор. Ынчалза-даа бо удаада төлептиг эвес маадырлар (хулиганнар) хары угда үш кижи, ооң кадында олар үргүлчү үжелээ кады чоруп турар, а аажы-чаңының кол социал ужур-утказы база дөмей. Ынчангаш үш «өңнүктүң» аразында дөмейлешпес, бот-тускайлаң характерлерин тургузар деп белен эвес чогаадыкчы сорулга күүседикчилерниң мурнунга туруп келген. Олар ук сорулганы үжелээ чедиишкинниг шиитпирлеп шыдаан.

Солун чүүлүнге шупту персонажтарның сценага көзүлгенин допчузу-биле безин тодарадып бижиир аргажок. Ынчалза-даа «Ийи өңде» өске чамдык артистерниң — Р. Серен-оол, Л. Хомушку, В. Мортай-оол, Д. Дамба-Даржаа, Ч. Мортай-оол, Л. Солун-оол оларның эки ойнап, шииниң ниити идеязының ажыттынарынга боттарының үлегерин кииргилээнин демдеглээр херек.

«Ийи өңнү» баштайгы көрүкчүлер колдуунда хүлээп алган. Шии боду чугула амыдыралчы ужур-утказы, үениң негелдезинге дүгжүп турар. Ону тургускан чогаадыкчы бөлүк баштайгы гастрольдуг үнүүшкүнүнге чорааш келген. Өске районнарже база аъттаныпкан. Ук шиини манап, көрүп алыры кымга-даа ажыктыг.

Ооң-биле кады «Ийи өңнү» көргеш, чүгле бо шиинде эвес, а харын черле театрның чогаадыкчы ажылында бистиң сагыжывысче кирбейн турар чамдык чүүлдерниң дугайын чугаалаксаар-дыр мен.

Кандыг-даа шииниң премьеразы (бирги көргүзүү) артистерге-даа, көрүкчүлерге-даа байырлал, өөрүшкү болур ужурлуг дээрзи бурунгу шагдан бээр эки билдингир. Ынчалза-даа ол чаагай чаңчыл хөгжүм-шии театрында амга чедир сагыттынмайн турарын «Ийи өң» база катап бадыткаан.

Республикада уран чүүлдүң төвү театрның бодунуң улуг залынга шииниң премьеразын, мооң мурнундагы өске бүгү шиилер-биле бир дөмей, чедир ажылдаттынмаан черлер ам-даа эвээш эвес турда-ла көргүскен.

Шииниң чырык каасталгазы сула: диапозитивтер-биле көжегеде үндүрген чуруктар бүлүртүң, тода билдинмес. Чырык башкарыкчызы үргүлчү озалдап, чуруктарны бирде саарзыктай, тыртыйтыр, бирде дедир баштандыр көргүзүп эгелээш, ону үр-ле эдип чадап турар.

Музыка каасталгазы чүгле сөөлгү көргүзүг-биле баян үделгелеринде маадырларның сагыш-сеткиливге дүүштүр кылдынган. Өске таварылгаларда хөй янзы аялгалар шииниң утказын күштелдирер уран арга боор шыдавайн турар. Оон аңгыда дыңзыг музыканы чоорту, көрүкчүге эскет чок кылдыр эвес, а хенертен үзе шаап турар чорук база таарымчалыг эвес.

«Ийи өң» деп шиини тургускан Сагды Кадыр-оолдуң эки ажылдары шагда-ла мактадып турар апарган. Ынчангаш бистиң театрның амгы чогаадыкчы деңнелинден уштунуп ылгалып турар, сценаның бедик принциптеринге харылап шыдаар шиини көрүкчүлер ол аныяк, талантылыг режиссёрдан чөптүг манап турар. А бо удаада Кадыр-оол чаңчыл болу берген ортумак деңнелдиң кызыгаарындан үнмейн, көрүкчүлерниң шак ындыг бедик эстетиктиг негелделеринге уткуштур базым кылырын оралдашпааны хараадаңчыг. «Ийи өңде» режиссёрнуң быжыг ажылдап четтикпээни ийикле, азы ооң кичээнгейинден дашкаарлап артып калган чүүлдер эвээш эвес.

Режиссёр тургускан шиизиниң даштыкы хевирлеринче — чырык, чурук болгаш үн каасталгаазынче кичээнгейни күштелдиргеш, чамдык актёрларны күүседип турар рольдарының иштики утказынче ханыладыр талазы-биле эчизинге чедир ажылдап шыдаваан. Шак-ла ооң ужурунда суд ажылдакчызы Родинниң ролюнда дуржулгалыг актёр К. Сапык-оол маадырның характеринче «хуулуп» кирбейн барган. Ол ышкаш аныяк артист М. Солун-оол Катяның ишти-хөңнүн шииниң авторларының бодап бижээнинге дүүштүр ажытпаанындан ол рольдуң ужур-утказы көрүкчүлерге шоолуг билдинмейн артар.

Хопчу, чаргычы пенсионер ашак биле автобус чолаачызын шииниң сюжединге бичии-даа каража чокка ап кааптып болур турган. Шииниң орузундан очулгазы колдуунда багай эвес, диалогтарны «кара чугаа» аяны-биле «тывазыг» кылдыр тургускулаан-даа болза, таарымча чок ажыглаттынган сөстер, кагылчак домактар ам-даа таваржып турар. Чижээлээрге, «общежитие» деп, тыва дылче шуут кире берген сөстү, «ниитиниң чурттаар чери» деп тайылбыр очулга-биле солааның херээ чүл?

Айыттынган болгаш өске-даа четпестер шиини дужаап турда, театрның чанында «Чогаадыкчы чөвүлелдиң» кежигүннериниң саналдарынга кодүргүнген чадавас. Ынчалза-даа шииниң дужаалдазы премьераның чүгле мурнуу хүнүнде эрткенде, оларны кажан чайладып четтигер дээр силер! Ооң ужурунда премьераның көрүкчүлери когаралдыг болганы билдингир-дир.

Черле ынчаш, театрның «Чогаадыкчы чөвүлели» дээштиг сүмелекчи болурунуң орнунга барык-ла ёзу барымдаалап орар апарган эвес бе? Ук чөвүлел чаа шииниң сула чүүлдерин чайладып, быжыр ажылдаар кылдыр негелде тургузар, четчир хуусаа айтыр херек кырында эргези чок. Оон туржук чаа шиини хүлээп албаанда-ла, ону шагда-ла чарлапкан, билеттерни сада берген турар.

Чаа тургускан шиилерни «Чогаадыкчы чөвүлелге» амгызы дег, ийи-бир эвес, а оода алды-чеди хонук бурунгаар бадыладыры театрның чогаадыкчы ажылын улам шыңгаржыдарынга, чугаажок, идиг бээр деп бодаар мен.

Ынчан чаа шиилерниң сула чүүлдерин баштайгы үндүрүүшкүннериниң чүс-чүс көрүкчүлериниң мурнунга удур эдер, театрывыста шуут быжыг чаңчыл болган шын эвес практика соксаар ужурлуг. База премьералар сомнаашкыннардан хосталып, үстүнде чугаалаанывыс ышкаш, артистерге-даа, көрүкчүлерге-даа чүгле өөрүшкүнү бээр ийик.

А. КАЛЗАН.
критик.

Кемеровонуң дагжыларының Культура ордузунуң «Шахтёржу отчугаш» дээр ыр болгаш танцы ансамбли улуг сонуургалды болдуруп турар. Ол бот-тывыңгыр коллектив — улусчу керүлделерниң республика болгаш Бүгү-эвилел конкурстарының, делегей көргүзүглериниң тиилекчизи боол келген. Ооң өске хоорайларга болгаш даштыкыга-даа көргүзүглерин үргүлчү улуг сонуургал-биле көрүп турар.

Ансамбльдиң программазында орус улустуң ырлары болгаш танцылары, хореография көргүзүглери бар.

ЧУРУКТА: ансамбльдиң киржикчилери «Кудук чанында» деп баштактаныышкын танцызын күүседип турлар.

А. КУЗЯРИН биле В. САДЧИКОВТУҢ фотозу.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

Муса Джалиль — амыдыралдың болгаш демиселдиң арыннары

КАЗАНЬ. (СЭТА-ның корр.). Ленинчи шаңналдың лауреады, Совет Эвилелиниң Маадыры Муса Джалильдиң төрүттүнген хүнүнден бээр 70 чылынга холбаштыр Татарияның найысылалынга байырлыг хурал болган. Татар автономнуг республиканың чогаалчылары болгаш литературоведтери, Москвадан, эвилелдешкен республикалардан барган аалчылар ол шүлүкчү патриоттуң амыдырал-чурттаалгазының дугайын, ооң чогаадылгазының болгаш демиселиниң дугайын чугаалаан. Хөй националдыг совет культурага маадыр шүлүкчүнүң салыышкынынга холбаштыр ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Казань салбырының дыл, литература болгаш төөгү институдунга эртем конференциязы болган.

Татарияның ном үндүрер чери Муса Джалильдиң шүлүктериниң каш-даа номун үндүрген. Документалдыг кино тургузукчулары «Джалиль» деп чаа фильмни кылган. Демиселдиң арыннары, хөй санныг фото-чуруктар, сактыышкыннар шүлүкчүнүң өлүм чок маадырлыг чоруунуң дугайын херечилеп турар.

АГААР

Бөгүн республикага болгаш найысылалга кааң хүн болур, хадывас, агаарның температуразы даглыг черлерге 18—23 градус, өске черлерге 28—33 градус соор. Кызылга агаарның температуразы 29—31 градус соор.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ФЕВРАЛЬ 15-ТЕ

МОСКВАДАН

8.55—XII Кышкы олимпий оюннарында. Өңнүг.
9.50—10.00—Чапсар.
10.00—«Дириг булуңда». Өңнүг.
10.15—«Эгиттинмес өредиг». Документалдыг өңнүг телефильм.
10.30—«Музыкалыг киоск».
11.00—Медээлер.
11.10—«Чаңгызы шуптузу, шуптузу чаңгызы дээш» Ленинградтан дамчыдылга.
12.00—«Совет Эвилелинге бараан боор тур мен!».
13.00—«Делегей байдалының темаларынга» «Правда» солуннуң политиктиг тайылбырлакчызы Ю. А. Жуковтуң беседазы.
13.45—«Кино аян-чоруктарының клуву». Өңнүг.
14.30—Л. В. Бетховен—Скрипка биле фортепианога № 4 соната. Өңнүг.
14.50—15.00—Чапсар.
15.00—«Делегей панорамазы». Өңнүг.
15.30—XII Кышкы олимпий оюннарында. Хоккей. ЧССР—ССРЭ. Өңнүг.
17.30—«Үе». Информастыг программа.
18.00—«Бир чылдың тос хонуу». Уран-чечен фильм.
20.15—«СЭКП-ниң XXV съездизиниң делегаттары-биле ужуражыышкыннар».
20.30—XII Кышкы олимпий оюннарында. Өңнүг.
21.15—«Музыка чагыы». П. И. Чайковскийниң романстарын РСФСР-ниң улустуң артизи Ю. Мазурок күүседир.
21.50—22.00—Чапсар.
22.00—«Көдээниң ажыл-ижи».
23.00—«Үе». Информастыг программа.
23.30—Улуг улуска өңнүг мультфильмнер программазы: «Мегеленикчи», «Арзылаң биле Лео», «Үзүт-ховаган».
23.55—01.30—XII Кышкы олимпий оюннарында. Фигурлуг чуңгулаашкын. Көргүзүг мергежилгелер. Өңнүг.

ФЕВРАЛЬ 16-ДА

КЫЗЫЛДАН

18.00—«Сылдысчыгаш». Уругларга программа.
18.20—Мультфильм.
18.40—Телемедээлер.
18.55—«Уралмаш—саңчин, мээңин». Телефильм.
19.25—«Хамааты камгалалының билиглерин — кижи бүрүзүнге». Дамчыдылга.
19.35—«Далай эриниң элезининде яблонялар». Телефильм.
19.55—«Продукцияның шынары — кол чүүл». Дамчыдылга.
20.05—«Арага дииикчилери». Уран-чечен фильм.
20.25—Съезд мурнунуң социалистиг чарыжының тиилекчилеринге тураскааткан концерт.
20.55—Телемедээлер.
21.05—Чарлалдар.
21.10—23.30—«Өшпес чалбыыш». Уран-чечен фильм 1-ги, 2-ги сериялары.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

БИЛИГЛЕР БАЖЫҢЫ

Номчулга залындан репортаж

Чөөн-Хемчик районнуң Хайыракан көдээ библиотеказының эргелекчизи Чечен Сатовна Чагар-оол номчукчуларга болгаш чон ортузунга ном тарадыр, тайылбырлаар ажылды үлегерлиг тургузуп, лекция, беседаларны, номчулга конференцияларын, бүдүрүлгениң мурнакчылары-биле ужуражыышкыннарны план ёзугаар эртирип турар. Ол школачылар-биле база быжыг харылзааны тургузуп, уругларның номчулгага сундулуг болуру дээш хөйнү кылып турар.
ЧУРУКТА: библиотекарь Ч. Чагар-оол.
Ю. КАСАРЬКОВТУҢ фотозу.

Найысылалдың Кочетов кудумчузу. Пушкин аттыг республика библиотеказының номчулга залы эртенгиниң 10 шактан ажылдап эгелээр. Зал ажыттынары билек номнар туткулаан кырган, чалыы кижилерниң агымы хүнзедир барык үзүктелбес, харын ажыл шагы доозулган соонда залдың олуттары шыгырт дола бээр.

Ам каш-ла хонгаш, СЭКП-ниң XXV съездизи Москвага ажыттынар. Ынчангаш съезд бүдүүзүнүң бо хүннеринде ук номчулга залының ажылы база-ла хайныышкыныг. Улуг залче кирип орда-ла, «СЭКП-ниң XXV съездизинге уткуштур» деп тода, чараштыр парлааш, аскан эгениң адаанда бистиң Коммунистиг партиявыстың төөгүзүнге, ооң ажыл-чорудулгазынга холбашкан номнарны көскү черде делгээни каракка дораан-на илдигер. Оон өске аңгы-аңгы темаларга номнар делгелгези болгаш стендилер, каталогтар болгаш картотекалар аңаа кирген аалчының кичээнгейин хаара тудар бээр. Чамдык чижектер бо: улуг эжиктиң эргинин артап кире бергеш, эң-не баштай шала чиңге коридорнуң солагай талазында ханада «Делегей бо хүннерде» деп эгениң адаанда чугула материалдарны солуннар болгаш журналдардан алгылааш аскан. Оларны өй-шаанда чаартып турар. Ол чорук делегейде чаа болуушкуннарның кол-колун дарыы билип алырынга номчукчунуң сонуургалын хандырар. Соң мурнунга бичии када шыгырт турупкаш, таалап номчаан бир кыс:

— Бээр кээп, мону номчуп көр даан, солуннун — деп, эжин ынаар чалап аппарды.

Чүгле ол эвес, залдың ханаларында чараш, шевергин кылган делгиирлерде келген аалчыга сүме берип турар көскү агитация-ла хөй. А чүгле сонуургааныңны шилип алгаш, номчуп таныжар сен. Чижээ, «В. И. Лениниң чогаалдарын өөренип турарларга», «Политиктиг өөредилгеге дузалаар журналдар», «Уран чүүлдүң панорамазы» дээш өске-даа рубрикалар болгаш ном делгелгези хөй. Бо дээрге номчукчунуң үе-шагын камныг, чөптүг ажыглаарынга эптиг арга-дыр.

— Съезд бүдүүзүнде бистиң номчукчуларывыс, ылаңгыя культура болгаш чырыдыышкын ажылдакчылары база сургуулдар, студентилер съездиге тураскааткан янзы-бүрү тематиктиг кежээлер организастап турарлар. Ынчангаш аңаа херек материалдарны бистиң ажылдакчыларывыс шилип, тып берип дузалажып турардырлар. Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннары — бистиңиге кээр доктаамал аалчылар. Боттарының профессиязының аайы-биле чүүлдерни сонуургаар боор-дурлар. Бис оларның негелделерин барык бүрүнү-биле хандырып турар бис. Номчулга залында 21 муң ажыг ном фондузу, янзы-бүрү солуннар болгаш журналдар кадагалаттынган. Ортумак болгаш дээди өөредилге черлеринге ажыглаар өөредилге номнары база бар. Оларны студентилер болгаш сургуулдар, ылаңгыя экзаменнерге белеткел үезинде хөйү-биле кээп ажыглап турарлар — деп, улуг библиотекарь Людмила Яхиненко чугаалап турар.

Аңаа ийи-чаңгыс айтырыглар салып, чугаалажып олурар арамда, номчукчулар алгылаан ном, журнал азы көктеглиг солуннарын дужааргаш, чорупдаа турар, моорлап кирип кээп, херегleени тыптырып ап-даа тургулаар, ылаңгыя ажыл шагы доозулган соонда чай-чапсар чок апаар чорду. Ынчалза-даа номчулга залының ажылдакчылары номчукчуларның дилээн саадал чок хандырып берип турар эптиг, ээлдек, шалыпкын-даа улус болду.

Көктеглиг солуннар туткан, карак шилдиг аныяк уруг библиотекарьга дааш үндүрбейн кылаштап келди. Оозун дужаап тура:

— Эрткен чылдың көктеглиг «Огонёгу» бар ирги бе? — деп, Кызылдың педагогика институдунуң физика-математика факультединиң студентизи Зоя Сендажы сымыраны аарак айтырды.

— Бар — дээш, библиотекарь дээвиирже чыскаап үндүргүлээн номнар аразынче кирген соонда дораан-на эккеп берди.

Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының студентизи Зоя Шивит номнарын дужаапкаш, «четтирдим» дээш, ээлдек байырлашкаш үнүп чорупту.

Улуг залче кире бээрге, улус чок чүве дег, чүгле ында-хаая ашкан арыннарның шылыразы дыңналыр боордан башка, шиш-ле шимээн. Кижи бүрүзү эш-өөрүнге шаптыктавазын оралдажыр. Ында кандыг нацияның, кандыг профессияның кижизи чок дээр, назы-хар талазы-биле база аңгы-аңгы.

А бо дээрге хоорайның профессионал-техниктиг училищезинде хакас башкы Рела Гончарова-дыр. Ооң чанында Писаревтиң чогаал ажылының дугайында кылын номну топтап номчаан, оон херек чүүлдерни ушта бижигилээш орар, педагогика институдунуң башкызы литератор Тамара Баханович-дыр. Оларның чоогунда столда номнар ажыдып алган чай чок бижиттинген олурар штукатур-маляр, Кызылдың көдээ ажыл-агый техникумунда бот-өөредилге-биле өөренип турар Галина Тарасова-дыр. Номчулга залының ажыктыының дугайында айтырыгга ол мынчаар харылады.

— Ылаңгыя бот-өөредилгелиг кижиге маңаа белеткенири аажок таарымчалыг-дыр. Херегленн номнарымны моон тып алыр мен.

Красноярскиниң политехниктиг институдунуң филиалының автооруг факультединиң студентизи Семен Монгуш «Дээди математиканың дүрүмнер чыындызы» деп өөредилге номун кичээнгейлиг номчаан олур. Ол база-ла:

— Мында шөлээн болгаш таарымчалыг-дыр. Бистиң библиотекавыста чок номнар моон тыпты бээр-дир — диди.

Ол номчулга залының ажылдакчыларының чугаазы-биле алырга, номга сонуургалдыгларның кээр, келбези хостуг шактан-на кончуг хамааржыр: суббота биле воскресеньеде 200 хире чеде бээр. Аңаа ажыл хүннеринде ортумаа-биле бир хүнде-ле 150—180 номчукчу кээп турар. Чаңгыс чижек: февраль 8-тиң хүнүнүң дургузунда 180, а 9-туң хүнүнде 198 кижи янзы-бүрү номнарны, солуннарны болгаш журналдарны көрүп, номчуп таныжкан болду.

К. ТҮЛҮШ.

ОЛИМПИАДАНЫҢ ОНГУ ХҮНҮ

СЭТА-ның тускай корреспондентилери А. Левинсон, В. Кукушкин, Ю. Хромовтуң Инсбруктан дамчыдып турары болза:

Олимпиадаларның хөй дакпыр чемпиону — ССРЭ-ниң шилиндек командазы февраль 12-де дөрт дугаар ужуражылгада база бир тиилелгени чедип алган. Олар бо удаада Финляндияның шилиндек командазын 7:2 санга уткан. Бо маргылдаа үезинде Шадринниң звенозу өскелерден чедиишкинниг ойнаан. Шалимов үш шайбаны, Якушев, Шадрин бирээ-бирээни киир каккан. Оон өске ийи шайбаны Мальцев киирген.

Чехословакияның хоккейстери ГФР-ниң шилиндек командазы-биле ойнааш, 7:4 санга тиилеп алган.

Совет спортчуларның бедик мергежилдии, оларның бөдүүнү, эптиг-ээлдээ Инсбруктуң чурттакчыларын болгаш Олимпиаданың аалчыларын кайгадып турар. Олар кая-даа — маргылдаага, хүлээп алыышкыннарга, аңаа Инсбруктуң кудумчуларынга-даа чорда, спортка хандыкшылдыг кижилер совет улустуң төлээлерин долганып чыглып келир. Олимпиадага тиилелгелери дээш байыр чедирип, моон соңгаар чедиишкиннерин күзеп, хол туттунуп мендилежип, автографтарны солужуп турар...

Австри-совет найырал ниитилелиниң Тироль секциязының организастааны Инсбруктуң чурттакчылары-биле совет олимпий чемпионнарының ужуражылгазы найыралчы байдалга болуп эрткен. Ирина Роднина, Александр Зайцев, Татьяна Аверина, Галина Степанская оларны диңмиттиг адыш часкаашкыннары-биле уткаан. Хүндүлүг аалчыларның аразынга ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтызы Валерий Кубасов, 1964 чылда Инсбрукка болган олимпиаданың маадыры Лидия Скобликова, мурнунда сураглыг биатлонист чораан Виктор Маматов болгаш өскелер-даа турган.

Австри-совет найырал ниитилелиниң Тироль секциязының президентизи Ханс Губерт совет аалчыларга байыр чедиргеш, бо ужуражылга Совет Эвилели биле Австрияның, совет болгаш австри улустарның аразында найырал болгаш кады ажылдажылганы быжыглаарынга дузалаар деп. ол демдеглээн.

Валерий Кубасовтуң чугаазын улуг кичээнгей-биле дыңналан. Ниитилелдиң бүгү кежигүннеринге болгаш активчилеринге совет космонавтылардан байыр чедиргеш, оларның ажылынга моон соңгаар чедиишкиннерни ол күзээн.

Кышкы олимпий оюннарынга тургускан хөй санныг рекордтарның аразында эң-не колу — чаалап алган алдын медальдарның саны болур. Февраль 13-те маргылдааның онгу хүнүнде бистиң команда чедиишкинин улам көвүдеткен. Совет шилиндек команданың биатлонистери 4×7,5 километрниң эстафетазынга шылгарааш, он ийиги чемпион шаңналын — алдын медальды чаалап алган. Бо эстафетага Александр Елизаров (Москва облазы), Иван Бяков (Киев), Николай Круглов (Горький), Александр Тихонов (Новосибирск) киришкен. Эстафетаның ийиги чадазында Иван Бяковка баш бурунгаар көрдүнмээн таварылга болган. Биатлонистиң бир хаагы үрели берген. Ооң чанынга турган француз команданың спортчузу хаагын дүрген ужулгаш, Бяковка берген. Бо болза эп-сеткил каттыштырылгазының найыралын херечилеп турар.

Совет биатлонистер өске шилиндек командалардан артык мергежилдиин көргүскен.

1500 метрге конькиге дүрген маңнаарының маргылдаазынга Ян Эгил Стурхольт тергиидээн. Мөңгүн медальды Юрий Кондаков (ССРЭ) чаалап алган. Үшкү черни Ханс Ван Хелден (Голландия) ээлээн.

КИНО

ФЕВРАЛЬ 15-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: **«Ону эртпээн бис»** 9.30, 11.25, 13.20, 15.15, 17.10, 19,05, 21.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Бичии оол болгаш Джим»** 9.00, 12.10, **«Аас-кежиктиг «Щуканың» командири»** 10,20, 13.30, 15.20, **«Кызыл калина кат»** 17.10, 19.10, 21,10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Эргим оол»** 11.40, 13.20, **«Контрабанда»** 15.00, 16.50, 18.40, **«Марияга алмаазтар»** 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Тулчуушкунче чүгле «кырганнар» кирип турар»** 11.20, 13.10, 16.50, **«База катап ынакшыл дугайында»** 15.00, 18.40, 20.30 шактарда.

ФЕВРАЛЬ 16-ДА

«НАЙЫРАЛ»: **«Танываан оглу»** 9.50, 11.40, 13.30, 15.20, 17.10, 19.00, 20.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Мультфильмнер чыындызы»** № 3 9.10, **«Дириг амытаннар делегейинде»** деп киноклуб 10.30, 15.00, **«Ону эртпээн бис»** 12.30, 17.00, 19.00, 21.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Доктор Ивенстиң чажыды»** 15.00, 18.40, **«Дүнеки мотоциклист»** 16.50, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: Киночыынды 15.00, **«Марияга алмаазтар»** 16,50, 18.40, 20.30 шактарда.

Редакцияның адрези: ИНДЕКС 667000

Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу бажың № 3 ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-31-75, пропаганда килдизиниң 2-31-75, харысалгалыг секретарьның 2-23-54, партийжи амыдырал килдизиниң 2-37-13, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, үлетүр килдизиниң 2-22-64, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация база совет тургузуг килдизиниң 2-20-60 корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-50-22, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Тираж 16844 ЧАГЫГ № 78.
СОЛУН НЕДЕЛЯДА
6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкын талазы-биле эргелелиниң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 1). ТС—00268.